

ΠΑΝΤΕΙΟΝ ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΚΟΙΝΩΝΙΚΩΝ ΚΑΙ ΠΟΛΙΤΙΚΩΝ
ΕΠΙΣΤΗΜΩΝ

PANTEION UNIVERSITY OF SOCIAL AND POLITICAL SCIENCES

ΣΧΟΛΗ ΠΟΛΙΤΙΚΩΝ ΕΠΙΣΤΗΜΩΝ

ΤΜΗΜΑ ΚΟΙΝΩΝΙΚΗΣ ΠΟΛΙΤΙΚΗΣ

ΠΡΟΓΡΑΜΜΑ ΜΕΤΑΠΤΥΧΙΑΚΩΝ ΣΠΟΥΔΩΝ

«ΑΝΑΛΥΣΗ ΚΑΙ ΕΦΑΡΜΟΓΗ ΚΟΙΝΩΝΙΚΗΣ ΠΟΛΙΤΙΚΗΣ»

ΚΑΤΕΥΘΥΝΣΗ: ΚΟΙΝΩΝΙΚΑ ΠΡΟΒΛΗΜΑΤΑ ΚΑΙ ΚΟΙΝΩΝΙΚΗ
ΠΟΛΙΤΙΚΗ

**Προνοιακός Πλουραλισμός: Το παράδειγμα του προσφυγικού στη
Λέσβο.**

ΔΙΠΛΩΜΑΤΙΚΗ ΕΡΓΑΣΙΑ

ΚΑΛΔΕΛΗ ΜΑΡΙΑ

ΑΘΗΝΑ, 2022

Τριμελής Επιτροπή

Χριστόφορος Σκαμνάκης, Επίκουρος Καθηγητής Παντείου Πανεπιστημίου
(Επιβλέπων)

Διονύσιος Γράβαρης, Καθηγητής Παντείου Πανεπιστημίου

Κωσταντίνος Δημουλάς, Αναπληρωτής Καθηγητής Παντείου Πανεπιστημίου

Copyright © Μαρία Καλδέλη, 2022

All rights reserved. Με επιφύλαξη παντός δικαιώματος.

Απαγορεύεται η αντιγραφή, αποθήκευση και διανομή της παρούσας πτυχιακής εργασίας εξ ολοκλήρου ή τμήματος αυτής, για εμπορικό σκοπό. Επιτρέπεται η ανατύπωση, αποθήκευση και διανομή για σκοπό μη κερδοσκοπικό, εκπαιδευτικής ή ερευνητικής φύσης, υπό την προϋπόθεση να αναφέρεται η πηγή προέλευσης και να διατηρείται το παρόν μήνυμα. Ερωτήματα που αφορούν την χρήση της πτυχιακής εργασίας για κερδοσκοπικό σκοπό πρέπει να απευθύνονται προς τον συγγραφέα.

Η έγκριση πτυχιακής εργασίας από το Πάντειο Πανεπιστήμιο Κοινωνικών και Πολιτικών Επιστημών δεν δηλώνει αποδοχή των γνώμων του συγγραφέα.

ΣΥΝΤΟΜΟΓΡΑΦΙΕΣ

ΑΜΚΑ: Αριθμός Μητρώου Κοινωνικής Ασφάλισης

ΔΥΕΠ: Δομές Υποδοχής για την Εκπαίδευση των Προσφύγων

ΕΟΔΥ: Εθνικός Οργανισμός Δημόσιας Υγείας

ΕΧΠΑ: Ειδικός Χώρος Παραμονής Αλλοδαπών

ΚΥΑ: Κοινή Υπουργική Απόφαση

ΚΥΤ: Κέντρο Υποδοχής και Ταυτοποίησης

ΜΚΟ: Μη Κυβερνητικές Οργανώσεις

ΠΑΑΥΠΑ: Προσωρινός Αριθμός Ασφάλισης και Υγειονομικής Περίθαλψης
Αλλοδαπού

Π.Α.Μ.Κ.Α: Προσωρινός Αριθμός Μητρώου Κοινωνικής Ασφάλισης

ΠΓΑ: Περιφερειακό Γραφείο Ασύλου

FRONTEX: Οργανισμός Ευρωπαϊκής Συνοριοφυλακής και Ακτοφυλακής

ΕΥΧΑΡΙΣΤΙΕΣ

Για την ολοκλήρωση της προκείμενης διπλωματικής εργασίας, θα ήθελα να ευχαριστήσω τον επιβλέποντα καθηγητή μου, Χριστόφορο Σκαμνάκη, για τις συμβουλές και τη βοήθεια του καθ' όλη τη διάρκεια συγγραφής της, καθώς και τον καθηγητή Νίκο Ξυπολυτά, χωρίς τη βοήθεια του οποίου η έρευνα πεδίου δεν θα είχε πραγματοποιηθεί τόσο γρήγορα. Επίσης, θα ήθελα να ευχαριστήσω ιδιαίτερα και όλους τους συμμετέχοντες των συνεντεύξεων, οι οποίοι προσφέρθηκαν μετά χαράς να αφιερώσουν τον χρόνο τους για να μου μιλήσουν και να με κατατοπίσουν στο θέμα του προσφυγικού.

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ

Περίληψη	σελ. 6
Abstract	σελ. 7
Εισαγωγή	σελ. 8
Θεωρητικό Πλαίσιο	σελ. 11
Κεφάλαιο 1: Κρίση και Κοινωνική Πολιτική	σελ. 12
1.1 Κρίση Κοινωνικού Κράτους	σελ. 12
1.2 Οικονομική Κρίση	σελ. 14
1.3 Προσφυγική Κρίση	σελ. 16
Κεφάλαιο 2: Ο Προνοιακός Πλουραλισμός	σελ. 19
2.1 Μορφές Κοινωνικού Κράτους	σελ. 19
2.2 Το Ρεύμα του Προνοιακού Πλουραλισμού	σελ. 20
2.3 Τρίτος Τομέας και ΜΚΟ	σελ. 23
Εμπειρικό Μέρος	σελ. 28
Κεφάλαιο 3: Μεθοδολογία	σελ. 29
Κεφάλαιο 4: Το Προσφυγικό στη Λέσβο	σελ. 31
Κεφάλαιο 5: Ευρήματα Έρευνας	σελ. 34
5.1 Υγεία	σελ. 37
5.2 Εκπαίδευση	σελ. 44
5.3 Νομικές Υπηρεσίες	σελ. 49
Συμπεράσματα	σελ. 54
Πηγές – Βιβλιογραφία	σελ. 57
Παράρτημα	σελ. 64

ΠΕΡΙΛΗΨΗ

Το ρεύμα του προνοιακού πλουραλισμού αποτελεί μια από τις εκφάνσεις του πλουραλισμού, όπου το κράτος παύει να είναι ο αποκλειστικός παραγωγός και πάροχος της κοινωνικής προστασίας, διαμορφώνοντας έτσι ένα μεικτό σύστημα. Ιδίως από την οικονομική ύφεση του 2008 και έπειτα, η ραγδαία αύξηση των κοινωνικών αναγκών οδήγησε σε μεγαλύτερη υποχώρηση του κράτους πρόνοιας και, εν τέλει, στην υποκατάστασή του από την κοινωνία της πρόνοιας. Το πρόβλημα, όμως, έγκειται στο γεγονός ότι το κράτος τις τελευταίες δεκαετίες έχει μια αναιμική, υπολειμματική παρουσία στην κοινωνική πολιτική, η οποία επιτείνει τις αδυναμίες, ενώ ανεπίσημοι φορείς, κυρίως οι ΜΚΟ, έρχονται να επωμιστούν το βάρος και επιχειρούν να καλύψουν ορισμένα από τα κενά που αφήνει το κράτος. Η διαπίστωση αυτή έρχεται να επιβεβαιωθεί από την παρούσα εργασία, όπως αναδεικνύεται μέσα από το παράδειγμα της διαχείρισης του προσφυγικού ζητήματος στο νησί της Λέσβου τα τελευταία έξι χρόνια. Η προσφυγική κρίση του 2015 και οι χειρισμοί του ελληνικού κράτους δείχνουν με τον πιο σαφή τρόπο ότι το κοινωνικό κράτος δεν κατάφερε, αλλά ούτε και θέλησε, να ανταποκριθεί επαρκώς στις νέες κοινωνικές συνθήκες. Το προσφυγικό φαίνεται να αποτελεί ένα πεδίο που αντανakλά σε σημαντικό βαθμό την ανάδυση νέου παραδείγματος για την κοινωνική πολιτική στην Ελλάδα.

Λέξεις κλειδιά: Προνοιακός Πλουραλισμός, Κοινωνικό Κράτος, Κοινωνική Πολιτική, Προσφυγικό, Λέσβος, Ελλάδα.

Welfare Pluralism: The Example of the Refugee Crisis in Lesvos

Kaldeli Maria

Abstract

The trend of welfare pluralism is one dimension of pluralism, where the state ceases to be the exclusive producer and provider of social protection, thus forming a mixed system. Especially since the economic crisis of 2008, the rapid increase in social needs led to a greater retreat of the welfare state and, after all, to its replacement by the welfare society. The issue, however, lies in the fact that the state in recent decades has an anemic, residual presence in social policy, which exacerbates weaknesses, while informal actors, mainly NGOs, come to shoulder the burden and to fill in some of the voids left by the state. This ascertainment is validated by the present essay, as shown by the example of the handling of the refugee crisis on the island of Lesvos for the last six years. The refugee crisis of 2015 and its management by the Greek state shows in the clearest way that the welfare state failed, nor did it want, to sufficiently respond to the new social conditions. The refugee field seems to constitute an area that significantly reflects the emergence of the new paradigm of social policy in Greece.

Keywords: Welfare Pluralism, Welfare State, Social Policy, Refugees, Lesvos, Greece.

ΕΙΣΑΓΩΓΗ

Τις τελευταίες δεκαετίες η αντίληψη πως το κράτος οφείλει να παραμείνει ο βασικός φορέας εξασφάλισης της κοινωνικής ευημερίας (Marshall, 1965) φαίνεται να εξασθενεί. Η παρακμή του Κεϋνσιανού Κοινωνικού Κράτους επέφερε και την απομάκρυνση του κοινωνικού από το οικονομικό, καθώς οι κοινωνικές δαπάνες και η κοινωνική πρόνοια θεωρήθηκε πως φέρουν αρνητικό πρόσημο για την ορθή λειτουργία της αγοράς και της οικονομίας (Mishra, 1984). Συνεπώς, οι μεταβολές των τελευταίων δεκαετιών στον χαρακτήρα και το περιεχόμενο της κοινωνικής πολιτικής καθιστούν τη λειτουργία του σύγχρονου κοινωνικού κράτους αδύναμη και υπολειμματική. Ακόμη και οι βασικοί πυλώνες στήριξής του, η οικογένεια και τα συνδικάτα, έχουν και αυτοί αποδυναμωθεί σημαντικά (Σακελλαρόπουλος, 2018). Έτσι, το αίτημα για «λιγότερο» κράτος στον τομέα της πρόνοιας και για αναζήτηση εναλλακτικών λύσεων φαίνεται να βρίσκει ανταπόκριση. Η υποχώρηση του κράτους πρόνοιας και η αντικατάστασή του από άτυπα δίκτυα και μη κρατικούς φορείς αποτελεί τη νέα πραγματικότητα που καλείται να αντιμετωπίσει ο χώρος της κοινωνικής πολιτικής.

Σε συνθήκες έντονης αστάθειας και αναπροσαρμογών προάγονται πλουραλιστικές μορφές οργάνωσης υπηρεσιών και εφαρμογής προγραμμάτων, σε μια προσπάθεια σύμπραξης του κρατικού και του μη κρατικού τομέα (Στασινοπούλου, 1993). Αναφορικά με το μη κρατικό τομέα, δίνεται έμφαση στη σημασία της ανεπίσημης φροντίδας και επαναξιολογείται ο ρόλος του εθελοντικού και μη κερδοσκοπικού τομέα (στο ίδιο, σ. 278). Ως εκ τούτου, το ρεύμα του προνοιακού πλουραλισμού αναπτύχθηκε ως μια απάντηση στην αναζήτηση διεξόδων, δεδομένης της απόσυρσης του κράτους από την παροχή της κοινωνικής πρόνοιας. Ουσιαστικά, ο προνοιακός πλουραλισμός προτάσσει τη μικτή οικονομία της πρόνοιας και την αντικατάσταση του κράτους από τον ιδιωτικό, εθελοντικό και, γενικότερα, ανεπίσημο τομέα (Johnson, 1998). Πρόκειται για την αποδέσμευση του κράτους από την αποκλειστικότητα εφαρμογής της κοινωνικής πολιτικής και την ανάμειξη των οργανισμών του Τρίτου Τομέα σε αυτή ως μια απάντηση στο πλαίσιο των αλληπάλληλων κρίσεων (Σκαμνάκης, 2020).

Στην παρούσα διπλωματική εργασία επιχειρείται να μελετηθεί το φαινόμενο του προνοιακού πλουραλισμού μέσα από το παράδειγμα του προσφυγικού ζητήματος στη Λέσβο. Η έντονη δραστηριοποίηση μη-κυβερνητικών οργανώσεων στο προσφυγικό πεδίο συνδέεται με την οπισθοχώρηση του κοινωνικού κράτους και την ανάπτυξη ενός

πλουραλιστικού μείγματος παροχών κοινωνικών υπηρεσιών, κυρίως κοινωνικής υποστήριξης και αρωγής. Για τη διερεύνηση του επιχειρήματος αυτού, χρησιμοποιείται η μελέτη της αντίστοιχης βιβλιογραφίας, καθώς και η διενέργεια ποιοτικής έρευνας στο νησί της Λέσβου. Αυτό που αναζητείται είναι ο τρόπος που εντοπίζεται ο προνοιακός πλουραλισμός στο πεδίο διαχείρισης των προσφυγικών ροών, καθώς και οι αδυναμίες του. Επιπλέον, μελετάται σε ποια επίπεδα έχουμε ενεργοποίηση των ΜΚΟ και με ποιον τρόπο αυτές παρεμβαίνουν, όπως και ποια είναι τα πλεονεκτήματα και ποια τα μειονεκτήματα από την δραστηριοποίησή τους στο πεδίο του προσφυγικού. Επιπρόσθετα, ερευνάται αν οι ΜΚΟ μπορούν να λειτουργήσουν συμπληρωματικά με το κράτος ή αν υπονομεύουν το ρόλο του τελευταίου, ενώ ταυτόχρονα εξετάζεται τι συμβαίνει στην περίπτωση που ο προνοιακός πλουραλισμός και η δράση των ΜΚΟ έρχονται να σταθούν απέναντι στο κράτος.

Τα δύο πρώτα κεφάλαια του παρόντος κειμένου θέτουν το θεωρητικό πλαίσιο της εργασίας. Ειδικότερα, στο πρώτο κεφάλαιο γίνεται λόγος για τις διάφορες και παράλληλες κρίσεις που έχουν προκύψει στον τομέα της κοινωνικής πολιτικής και αποτελείται από τρεις υποενότητες. Η πρώτη εξ' αυτών πραγματεύεται την κρίση του παραδοσιακού κοινωνικού κράτους και τις αλλαγές που έχουν επέλθει στην κοινωνική πολιτική, έπειτα από τη χρυσή τριακονταετία του κράτους πρόνοιας. Η δεύτερη ενότητα αναφέρεται στις συνέπειες της οικονομικής κρίσης για την Ελλάδα και τα προβλήματα που ήρθε να προσθέσει στο ήδη κατακερματισμένο κοινωνικό κράτος. Η τρίτη και τελευταία υποενότητα του πρώτου κεφαλαίου αναδεικνύει το ζήτημα της προσφυγικής κρίσης στην χώρα μας και την αδυναμία του ελληνικού κράτους να ανταποκριθεί επαρκώς στις υποχρεώσεις του, τη στιγμή που συντελούνται και οι δύο προηγούμενες κρίσεις. Εν συνεχεία, το δεύτερο κεφάλαιο της διπλωματικής εργασίας χωρίζεται σε άλλα τρία υποκεφάλαια με σκοπό να αναδειχθεί η πολυπλοκότητα του προνοιακού πλουραλισμού και της εμπλοκής μη κρατικών φορέων στην άσκηση της κοινωνικής πολιτικής. Πιο συγκεκριμένα, στο πρώτο υποκεφάλαιο παρουσιάζονται συνοπτικά οι προσταγές των δύο βασικών ιστορικών μορφών του κοινωνικού κράτους, δηλαδή του Κεϊνσιανού και του Νεοφιλελεύθερου κοινωνικού κράτους. Στο δεύτερο υποκεφάλαιο εξετάζεται η έννοια του προνοιακού πλουραλισμού και επιχειρείται μια αποσαφήνιση αυτής. Τέλος, στο τρίτο υποκεφάλαιο γίνεται αναφορά στους φορείς που αποτελούν τον λεγόμενο Τρίτο Τομέα, δίνοντας έμφαση στον ρόλο του εθελοντισμού και των ΜΚΟ.

Τα επόμενα τρία κεφάλαια της εργασίας απαρτίζουν την έρευνα πεδίου. Έτσι, το τρίτο κεφάλαιο αφορά τη μεθοδολογία που ακολουθήθηκε. Το τέταρτο κεφάλαιο αποτελεί μια γέφυρα μεταξύ θεωρητικού και εμπειρικού μέρους και αναφέρεται στο προσφυγικό στη Λέσβο, καθώς και στις συνθήκες διαβίωσης των προσφύγων στα κέντρα φιλοξενίας μέσα από την βιβλιογραφία αλλά και από τη ματιά κάποιων εκ των συνεντευξιζόμενων. Το πέμπτο κεφάλαιο περιλαμβάνει τα ευρήματα της έρευνας και την ανάλυση αυτών, δηλαδή τις συνεντεύξεις και τα πρώτα συμπεράσματα που προκύπτουν. Η ποιοτική έρευνα έδωσε πολλά στοιχεία για τη σύμπραξη κράτους – μη κερδοσκοπικών οργανώσεων στη Λέσβο.

ΘΕΩΡΗΤΙΚΟ ΠΛΑΙΣΙΟ

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 1: ΚΡΙΣΗ ΚΑΙ ΚΟΙΝΩΝΙΚΗ ΠΟΛΙΤΙΚΗ

1.1 ΚΡΙΣΗ ΚΟΙΝΩΝΙΚΟΥ ΚΡΑΤΟΥΣ

Τα θεμέλια για την ανάπτυξη του κοινωνικού κράτους τίθενται από πολύ νωρίς, ήδη από τον 19^ο αιώνα, οπότε και προάγονται νομοθετικές ρυθμίσεις που στοχεύουν στη βελτίωση των όρων διαβίωσης (Σακελλαρόπουλος, 2018). Αυτό βέβαια δεν σημαίνει πως πριν τον 19^ο αιώνα δεν υπήρχαν μηχανισμοί φροντίδας και αλληλεγγύης, όμως η εδραίωση της ιδέας του κοινωνικού κράτους και το λεγόμενο στάδιο του «πειραματισμού», καθώς και μετέπειτα της «σταθεροποίησής» του (έως το 1950), εντοπίζονται εκείνη την χρονική περίοδο (στο ίδιο). Ωστόσο, η άνθιση του κοινωνικού κράτους έρχεται μετά τη λήξη του Β' Παγκοσμίου Πολέμου και διαρκεί έως και τη δεκαετία του 1970. Πρόκειται για την αποκαλούμενη «χρυσή εποχή» του κράτους πρόνοιας, όπως αναφέρεται στην βιβλιογραφία της κοινωνικής πολιτικής. Κύριο μέλημα της κοινωνικής πολιτικής για όλα αυτά τα χρόνια υπήρξε η προστασία από τους κοινωνικούς κινδύνους και η καθολική κάλυψη των κοινωνικών αναγκών από το κράτος (Kemshall, 2002).

Η στιγμή άνθισης του κράτους πρόνοιας δεν είναι τυχαία. Μετά την λήξη του Πολέμου οι πολίτες ήταν οικονομικά και κοινωνικά λαβωμένοι και, μέσα στα πλαίσια οικοδόμησης ενός κράτους Δικαίου, προτάχθηκε έντονα η άμεση ανάγκη για περίθαλψη και κοινωνική προστασία των αγωνιστών και των συγγενών των θυμάτων (Στασινοπούλου, 2006). Έτσι, το μεταπολεμικό κοινωνικό κράτος, σύμφωνα με τον Κωτσονόπουλο (2016), αποτελεί «ένα δημοκρατικά νομιμοποιημένο, θεσμικό σύνολο ορθολογικά ιεραρχημένων πολιτικών, η οργανωτική αρχή των οποίων εντοπίζεται στην προώθηση της κοινωνικής αλληλεγγύης· στο πλαίσιο αυτής επιχειρείται η εξασφάλιση της κοινωνικής αναπαραγωγής μέσα από την αναδιανομή του εισοδήματος και τον επιμερισμό των κοινωνικών κινδύνων.» (σ. 21).

Ωστόσο, η καθοδική πορεία των ρυθμών οικονομικής ανάπτυξης κατά τη δεκαετία του 1970 ήρθε να συνοδεύσει την αμφισβήτηση του κράτους πρόνοιας (Mishra, 1984· Πετμεζίδου, 2014). Το παραδοσιακό κοινωνικό κράτος χαρακτηρίζεται ως ανεπαρκές και υπολειμματικό, καθώς δεν κατάφερε να ανταπεξέλθει στις απαιτούμενες ανάγκες και στις εξαγγελίες του (Κοντιάδης, 2006). Το μεταπολεμικό κοινωνικό κράτος μπορεί να πέτυχε τη βελτίωση των όρων διαβίωσης των πολιτών, αλλά δεν πραγματοποίησε τις υποσχέσεις περί διαχωρισμού των ευκαιριών από την κοινωνική καταγωγή (Esping-

Andersen, 2006, σ. 45). Ειδικότερα, τα βασικά σημεία για την αμφισβήτηση του κράτους πρόνοιας είναι τα ακόλουθα: το κοινωνικό κράτος δεν κατάφερε να απαλείψει τη φτώχεια και τις κοινωνικές ανισότητες, φαίνεται να υπερασπιζόταν περισσότερο τις μεσαίες τάξεις έναντι των φτωχών, τα κοινωνικά προγράμματα απέβησαν μέτρα κοινωνικού ελέγχου, υπήρχε υψηλό κόστος και φορολογία, φαινόμενα πελατειακών σχέσεων και ρατσιστικών προτύπων, γραφειοκρατία, ενώ το άτομο οδηγούταν στην παθητικότητα και την οικονομική εξάρτηση από τις παρεχόμενες υπηρεσίες του κοινωνικού κράτους (Σακελλαρόπουλος, 1999, σ. 36).

Η κρίση του παραδοσιακού κοινωνικού κράτους στην πραγματικότητα είναι η κρίση του καπιταλιστικού κοινωνικού συστήματος, η οποία ξεκίνησε από τη δεκαετία του 1970 αλλά γιγαντώθηκε κατά το 1980, οπότε και άρχισαν οι νεοφιλελεύθερες αντιλήψεις να κερδίζουν έδαφος (Γετίμης & Γράβαρης, 1993)¹. Η κρίση αυτή εξετάστηκε υπό το πρίσμα οικονομικών, κοινωνικών, πολιτικών και δομικών όρων. Συνοπτικά, σύμφωνα με τον Βενιέρη (2015: 98-99), όσον αφορά τον οικονομικό τομέα, η κρίση του κοινωνικού κράτους θεωρήθηκε επακόλουθο των εξελίξεων στις ανεπτυγμένες χώρες (π.χ. δημογραφικό ζήτημα). Κοινωνικά, η κρίση αποδίδεται στην αδυναμία των κοινωνικών πολιτικών να επιλύσουν μια σειρά από κοινωνικά προβλήματα (π.χ. υποχώρηση παραδοσιακού οικογενειακού μοντέλου). Πολιτικά, η κρίση του κράτους πρόνοιας μεταφράζεται ως το αποτέλεσμα της ιδεολογικής και πολιτικής απονομιμοποίησης του, καθώς δεν κατάφερε να πετύχει την επιθυμητή κοινωνική αλλαγή και δικαιοσύνη. Τέλος, δομικά, η κρίση του παραδοσιακού κοινωνικού κράτους, μεταξύ άλλων, ανέδειξε την ανικανότητά του να εξαλείψει την φτώχεια και τις ανισότητες, καθώς και τις εσωτερικές του αντιφάσεις.

Συνεπώς, βλέπουμε να επιβεβαιώνονται οι αλλαγές προς το νέο, με τις κεϋνσιανές ιδέες να παρακμάζουν και να αντικαθίστανται από τις νεοφιλελεύθερες (Mishra, 1984). Όπως προαναφέρθηκε, από τη στιγμή που δεν πραγματώθηκαν οι εξαγγελίες περί εξαφάνισης της φτώχειας και των ανισοτήτων σε κομβικούς τομείς, όπως η υγεία, η παιδεία, η κατοικία και η αναδιανομή, προτάχθηκε η υποχώρηση του κράτους από την κοινωνική πρόνοια, η αποκέντρωση των υπηρεσιών και η ενίσχυση της πολιτικής της ιδιωτικοποίησης (Σταθόπουλος, 1996). Το μοντέλο αυτό επιτρέπει την παρέμβαση του κράτους στην πρόνοια μόνο σε πολύ ειδικές περιπτώσεις πολιτών που δεν είναι σε θέση

¹ Εισαγωγή στο: *Κοινωνικό Κράτος και Κοινωνική Πολιτική: Η Σύγχρονη Προβληματική*.

να εξασφαλίσουν μόνοι τους τα προς το ζην (Πετράκη, 2017). Με άλλα λόγια, το κοινωνικό κράτος παρεμβαίνει όταν τα άτομα βρίσκονται στα όρια της εξαθλίωσης και του κοινωνικού αποκλεισμού. Η νεοφιλελεύθερη ιδεολογία προκάλεσε μια ριζική αλλαγή στο παραδοσιακό κοινωνικό κράτος, αφού συνδέει την οικονομική και κοινωνική πολιτική με την αγορά και πασχίζει για την αποδέσμευση της πολιτικής από την ηθική υποχρέωση για παροχή πρόνοιας (Κωτσονόπουλος, 2016).

1.2 ΟΙΚΟΝΟΜΙΚΗ ΚΡΙΣΗ

Η οικονομική κρίση του 2008 ήρθε να προσθέσει νέα προβλήματα στο ήδη κατακερματισμένο κοινωνικό κράτος. Το ξέσπασμα της κρίσης προκάλεσε την περεταίρω υπονόμευση του πολιτικοοικονομικού συστήματος, τη στιγμή που το σύστημα κοινωνικής προστασίας ήταν ήδη γεμάτο κενά, ανίκανο να μπορέσει να απορροφήσει τους όποιους κραδασμούς (Γράβαρης, 2018α). Για τον λόγο αυτό, παραδοσιακές μορφές άτυπης κοινωνικής αλληλεγγύης, με την οικογένεια να διαδραματίζει πρωταγωνιστικό ρόλο σε αυτό, ανέλαβαν να καλύψουν τα κενά που άφηγε ο επίσημος, θεσμοθετημένος τομέας κοινωνικών παροχών (Φερόνας, 2019). Εξάλλου, η οικογένεια αποτελούσε για πάρα πολλά χρόνια έναν από τους κυριότερους φορείς στήριξης του κρατικού μηχανισμού και ανταποκρινόταν επαρκώς στα διάφορα κοινωνικοοικονομικά ζητήματα που προκύπταν (Παπαδόπουλος & Ρουμπάκης, 2014). Οι πολιτικές λιτότητας ανέκαθεν βασιζόνταν στην πεποίθηση ότι τα οικογενειακά δίκτυα θα είναι προετοιμασμένα να επωμιστούν το βάρος της φροντίδας, αντικαθιστώντας έτσι τη λειτουργία του κράτους (Στασινοπούλου, 1993). Όμως, η οικονομική ύφεση της τελευταίας δεκαετίας επηρέασε και τον θεσμό της οικογένειας, η οποία δυσκολεύεται αρκετά πλέον να στηρίξει και να ικανοποιήσει επαρκώς τις ανάγκες των μελών της.

Η ελληνική κρίση άρχισε ως μια κλασική ταμειακή κρίση και πολύ γρήγορα μετατράπηκε σε χρηματοπιστωτική κρίση, η οποία γιγαντώθηκε κατά τα επόμενα χρόνια (Κονιόρδος, 2014). Οι διάφορες αναλύσεις την αποδίδουν σε δύο παράγοντες, τους εξωγενείς και τους ενδογενείς. Στους εξωγενείς παράγοντες εμπεριέχεται η απορρύθμιση του χρηματοπιστωτικού τομέα, η οποία απαντάται ήδη από τη δεκαετία

του 1980 (Ζαμπαρλούκου & Κούση, 2014)². Το βάρος όμως πέφτει στους ενδογενείς παράγοντες, δηλαδή στους ελληνικούς πολιτικούς θεσμούς, σε δομικούς/οικονομικούς παράγοντες, καθώς και στο ελληνικό καπιταλιστικό πρότυπο ανάπτυξης (στο ίδιο, σ. 15). Γενικότερα, το κυριότερο αίτιο της παρούσης οικονομικής κρίσης αποτελούν τα δημόσια οικονομικά, η εξυγίανση των οποίων περιλαμβάνει τις ιδιωτικοποιήσεις, τη μειωμένη φορολογία του κεφαλαίου, την ελαχιστοποίηση των κοινωνικών δαπανών και τις περικοπές μισθών (Δημουλάς & Κουζής, 2018)³.

Η Ελλάδα ήταν ίσως η χώρα που βίωσε με τον πιο έντονο τρόπο την κρίση αυτή και τις κοινωνικοοικονομικές της συνέπειες. Στα πλαίσια ενός ήδη υπολειμματικού κοινωνικού κράτους, η ελληνική κοινωνία έπρεπε να έρθει αντιμέτωπη με τις πολιτικές λιτότητας και τα μνημόνια. Από πολύ νωρίς άρχισαν να συντελούνται μεταρρυθμίσεις σε πολύ καίριους τομείς της κοινωνικής προστασίας, στην αγορά εργασίας και τις συντάξεις, ενώ δεν έλλειψαν και οι περικοπές σε εξίσου σημαντικούς τομείς, όπως είναι εκείνοι της υγείας και της κοινωνικής φροντίδας (Πετμεζίδου, 2018). Ουσιαστικά, η συζήτηση γύρω από το περίφημο καθεστώς λιτότητας επιχείρησε να δημιουργήσει σύγχυση αναφορικά με τα υψηλά ποσοστά ανεργίας, το ολοένα και αυξανόμενο δημόσιο χρέος, καθώς και με τις αλληπάλληλες κοινωνικές περικοπές (Κωτσονόπουλος, 2016). Όλες αυτές οι πολιτικές και οι μεταρρυθμίσεις, όπως είναι λογικό, συνέβαλαν στην ακόμη μεγαλύτερη υποβάθμιση της κοινωνικής προστασίας και τον περιορισμό της επίσημης κοινωνικής αλληλεγγύης (Φερόνας, 2019).

Με την τρέχουσα οικονομική κρίση άρχισε και πάλι να γίνεται λόγος για «ατομική ευθύνη» και να ενοχοποιούνται οι πολίτες για τη φτώχεια και την αποστέρηση που βίωναν, καθώς αποδίδονταν σε λανθασμένους χειρισμούς και σε προσωπικές τους επιλογές στους τομείς της εκπαίδευσης και της εξειδίκευσης (Παπαθεοδώρου, 2018). Το «νεοφιλελεύθερο πείραμα», σύμφωνα με τη Λαλιώτη (2018: 214), αξιοποιήθηκε προκειμένου να περιοριστεί η παρέμβαση του κράτους στις αγορές, ενώ ταυτόχρονα η συνεχιζόμενη αύξηση του χρέους θεωρήθηκε από πολλούς ως συνέπεια της πρότερης δαπανηρής κοινωνικής πολιτικής του σύγχρονου κοινωνικού κράτους. Έτσι, μέσα σε αυτά τα πλαίσια, τα κριτήρια για την παροχή κοινωνικών υπηρεσιών (υγεία και

² Εισαγωγή στο: *Κοινωνικές Όψεις της Κρίσης στην Ελλάδα*.

³ Εισαγωγή στο: *Κρίση και Κοινωνική Πολιτική: Αδιέξοδα και Λύσεις*.

πρόνοια) άρχισαν να αυστηροποιούνται, όσο μια μεγάλη μερίδα των πολιτών παρέμενε ακάλυπτη και στο περιθώριο (Ζαμπαρλούκου & Κούση, 2014).

Όπως προκύπτει από τα παραπάνω, από το 2008 και έπειτα, βλέπουμε να αναπτύσσεται μία εσωτερική κρίση μέσα σε μία προϋπάρχουσα κρίση. Αυτό που γίνεται κατανοητό είναι πως η οικονομική κρίση διεθνώς, αλλά και ειδικότερα για την Ελλάδα, νομιμοποίησε την υποχώρηση του κράτους πρόνοιας. Η κρίση επέτρεψε την εξασθένηση της κοινωνικής αλληλεγγύης και τη συρρίκνωση της κοινωνικής προστασίας (Σακελλαρόπουλος, 2018). Η απόσυρση του σημερινού κοινωνικού κράτους και η αδυναμία εναρμόνισης με τις νέες κοινωνικές συνθήκες δεν εντοπίζεται μόνο τη περίοδο της οικονομικής κρίσης για την Ελλάδα, αλλά, ακόμη περισσότερο, τα τελευταία χρόνια με την προσφυγική κρίση, όπως θα φανεί αμέσως παρακάτω.

1.3 ΠΡΟΣΦΥΓΙΚΗ ΚΡΙΣΗ

Το ξέσπασμα της προσφυγικής κρίσης κατά το 2015 βρίσκει την Ευρώπη και την Ελλάδα σε ένα καθεστώς βαθιάς οικονομικής κρίσης, η οποία συντελείται παράλληλα με την πρότερη και μακροχρόνια κρίση του κοινωνικού κράτους. Ουσιαστικά, η ελληνική κοινωνία και πολιτεία καλούνται να διαχειριστούν ταυτόχρονα τρεις διαφορετικές κρίσεις, ένα ντόμινο κοινωνικοοικονομικών εξελίξεων, με επίκεντρο την ανθρώπινη ζωή και αξιοπρέπεια. Όμως, την αποτυχία διαχείρισης τόσο της οικονομικής κρίσης όσο και της κρίσης του κοινωνικού κράτους κατά τα προηγούμενα χρόνια, ήρθε να ακολουθήσει και η προσπάθεια διευθέτησης της προσφυγικής κρίσης. Το προσφυγικό ζήτημα αναδεικνύει με τον πιο εμφανή τρόπο όλες αυτές τις αδυναμίες του ελληνικού κράτους πρόνοιας που το ακολουθούν εδώ και αρκετές δεκαετίες.

Ο πόλεμος στη Συρία και η έκρυθμη κατάσταση στις γύρω περιοχές (ενδεικτικά Λιβύη, Ιράκ, Αφγανιστάν και Ερυθραία) είχε ως αποτέλεσμα τη μαζική έξοδο των πολιτών και την αναζήτηση ενός ασφαλούς καταφύγιου πέρα από τη Μεσόγειο (Ανάγνου, 2020). Μόνο για το 2015, ο αριθμός των ανθρώπων που, στην προσπάθειά τους να αποφύγουν τον θάνατο και να έχουν μια ευκαιρία για αξιοπρεπή διαβίωση για τους ίδιους και τις οικογένειές τους, πέρασαν τη Μεσόγειο και έφτασαν στην Ελλάδα ξεπερνάει το ένα εκατομμύριο (UNHCR, 2016). Όσον αφορά την Ελλάδα, το βάρος των ροών το επωμίστηκαν, και συνεχίζουν να το υφίστανται, κυρίως τα νησιά που

συνορεύουν με την Τουρκία (Ξυπολυτάς, 2018). Ο λόγος για τη Λέσβο, τη Σάμο, τη Χίο, την Κω και τη Λέρο⁴. Όπως είναι φυσικό, τόσο η Ευρώπη όσο και η Ελλάδα βρέθηκαν προ εκπλήξεως και εντελώς απροετοίμαστες για αυτό που θα ακολουθούσε τα επόμενα χρόνια.

Η αδυναμία του κράτους να ανταποκριθεί επαρκώς στις ανάγκες των προσφύγων⁵ φάνηκε από τη στιγμή άφιξης των πρώτων μαζικών ροών προς τα νησιά του Αιγαίου. Η κατάσταση που επικρατούσε στα νησιά το καλοκαίρι του 2015 ήταν χαοτική, ενώ το ελληνικό κράτος έλαμψε δια της απουσία του (Σπυροπούλου & Χριστόπουλος, 2016). Δεν υπήρξε καμία πρόβλεψη του κρατικού μηχανισμού για την πρόσβασή τους σε υπηρεσίες υγιεινής, νερό και σίτιση· η στήριξή τους, σύμφωνα με τους Σπυροπούλου & Χριστόπουλο (2016), προήλθε κατά βάση από τα πλέγματα αλληλεγγύης των τοπικών κοινωνιών και, έπειτα, από τη δράση των ΜΚΟ στο πεδίο. Η κατάσταση που επικρατούσε το 2015 στην Ελλάδα αποτυπώνεται γλαφυρά από τον Χριστόπουλο (2020): «Ελάχιστα κέντρα κράτησης και σχεδόν κανένα κέντρο υποδοχής, απολύτως κανένα κέντρο φιλοξενίας αιτούντων άσυλο ή αναγνωρισμένων προσφύγων, υποτυπώδης διαλογή και σήμανση των νεοεισερχομένων, μια Υπηρεσία Ασύλου εγκλωβισμένη στη γραφειοκρατία της συγκρότησής της: πρόκειται για μερικά μόνο από τα συμπτώματα του διοικητικού εκφυλισμού ο οποίος, μέσα στη δίνη των γεγονότων, οδήγησε σε μια μεγαλοπρεπή κατάρρευση. Η ουσία είναι ότι την άνοιξη του 2015 η Ελλάδα, εξαιτίας της κατάστασης που περιγράφηκε, συμπεριφερόταν ως ‘απαλλαγμένη’ από τις υποχρεώσεις που θα έπρεπε να εκπληρώνει, εφόσον ίσχυε ο Κανονισμός του Δουβλίνου.» (σ. 140-141).

Κάτω από αυτές τις συνθήκες, η Ελλάδα, ακολουθώντας το παράδειγμα και τις προσταγές της Ε.Ε., υιοθέτησε μια αποτρεπτική μεταναστευτική πολιτική, η οποία πλαισιώνεται γύρω από πολύ συγκεκριμένους άξονες, τις περιπολίες της FRONTEX

⁴ https://www.unhcr.org/gr/wp-content/uploads/sites/10/2018/10/Islands_june.pdf

⁵ Σύμφωνα με τη Σύμβαση της Γενεύης (1951), ως πρόσφυγας λογίζεται το άτομο που εξαιτίας του «δεδικαιολογημένου φόβου διώξεως λόγω φυλής, θρησκείας, εθνικότητας, κοινωνικής τάξεως ή πολιτικών πεποιθήσεων ευρίσκεται εκτός της χώρας της οποίας έχει την υπηκοότητα και δεν δύναται ή, λόγω του φόβου τούτου, δεν επιθυμεί να απολαύσει της προστασίας της χώρας ταύτης, ή εάν μη έχουν υπηκοότητα τινά και ευρισκόμενον συνεπεία τοιούτων γεγονότων εκτός της χώρας της προηγούμενης συνήθους αυτού διαμονής, δεν δύναται ή, λόγω του φόβου τούτου, δεν επιθυμεί να επιστρέψει εις ταύτην.» (Ηνωμένα Έθνη, 1951, Άρθρο 1, παράγραφος 2).

στο Αιγαίο, τη Συμφωνία Ε.Ε.-Τουρκίας και την δημιουργία Κέντρων Υποδοχής και Ταυτοποίησης (ΚΥΤ), γνωστά και ως hotspots (Ξυπολυτάς, 2019). Αναφορικά με τα hotspots, αυτά ιδρύθηκαν από την Ελλάδα υπό την απειλή κυρώσεων και αποτελούν πλέον την επικρατέστερη μορφή στέγασης των προσφύγων και αιτούντων άσυλο (Κουραχάνης, 2019α). Οι συνθήκες διαβίωσης των προσφύγων μέσα σε αυτά χαρακτηρίζονται ως ακατάλληλες, ανθυγιεινές και, εν γένει, απάνθρωπες (στο ίδιο). Στην πραγματικότητα, οι πρόσφυγες αντιμετωπίζονται ως άνθρωποι δεύτερης κατηγορίας.

Η μέριμνα του ελληνικού κράτους για τις ανάγκες των προσφύγων περιορίστηκε στην παροχή χώρων προσωρινής φιλοξενίας και βασικών υπηρεσιών φροντίδας, οι οποίες όμως λειτουργούν υπολειμματικά. Οι συνθήκες κράτησής τους, καθώς και ο τόσο έντονος και τραχύς αποτρεπτικός χαρακτήρας της ευρωπαϊκής μεταναστευτικής πολιτικής, αποτελεί μια σαφή πολιτική επιλογή (Ξυπολυτάς, 2019). Οι στρατιωτικού τύπου παρεμβάσεις και οι γνωστές πρακτικές ελέγχου των συνόρων αντανakλούν την αντίληψη πως η Ευρώπη δεν θέλει άλλους πρόσφυγες στο εσωτερικό της (Kourachanis, 2021). Επιπρόσθετα, το γεγονός ότι τον κατά τον προηγούμενο χρόνο, στην Ελλάδα, προτάθηκε ξανά από μέλη της κυβέρνησης η μετακίνηση των προσφύγων και μεταναστών σε ξερονήσια δείχνει, για ακόμη μια φορά, ότι πρόκειται για μια ξεκάθαρη πολιτική επιλογή (Χριστόπουλος, 2020). Η επιλεκτική μετανάστευση και η καταστολή όσων κρίνονται ως «ανεπιθύμητοι», μεταξύ άλλων, καθρεφτίζουν τις αρχές του νεοφιλελεύθερου δόγματος (Κουραχάνης, 2019α). Γίνεται εμφανές λοιπόν ότι το προσφυγικό, όντας η τρίτη κρίση στη σειρά, δημιούργησε επιπλέον προβλήματα και δυσκολίες στην Ελλάδα και το ήδη διάτρητο κοινωνικό κράτος δεν μπόρεσε, αλλά και δεν θέλησε, να ανταποκριθεί στις υποχρεώσεις του. Το προσφυγικό έρχεται να συναντήσει το αδύναμο σύστημα κοινωνικής προστασίας της χώρας μας, με την απουσία υποδομών και σοβαρών κοινωνικών πολιτικών να αποτελεί το πάγιο πρόβλημα. Όλα αυτά, οδηγούν, όπως θα φανεί και παρακάτω, στην θεμελίωση της ιδέας του «προνοιακού πλουραλισμού» ως την καταλληλότερη λύση διαχείρισης των αναγκών των προσφύγων, αλλά και γενικότερα των κοινωνικών αναγκών.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 2: Ο ΠΡΟΝΟΙΑΚΟΣ ΠΛΟΥΡΑΛΙΣΜΟΣ

2.1 ΜΟΡΦΕΣ ΚΟΙΝΩΝΙΚΟΥ ΚΡΑΤΟΥΣ

Η πρόνοια αποτελεί ένα κοινωνικό δικαίωμα των πολιτών, αλλά και μια ανάγκη, την οποία παραδοσιακά αναλαμβάνει να καλύψει το κράτος (Στασινοπούλου, 2006). Εξάλλου, η ίδια η κοινωνία άρχισε να διεκδικεί το δικαίωμα αυτό, από τη στιγμή που τα μέλη της συνειδητοποίησαν τον βιομηχανικό της χαρακτήρα και την ανάγκη για την προστασία από τους κινδύνους (Ρομπόλης, 2012). Την ευθύνη αυτή, επομένως, την ανέλαβε το κράτος. Το κράτος είναι ο μηχανισμός σταθερότητας και εγγύησης της συλλογικής κοινωνικής δράσης και έχει την ηθική υποχρέωση απέναντι στους πολίτες του να τους παρέχει κοινωνική προστασία (Spicker, 2004). Ως κοινωνικό κράτος ορίζεται το σύνολο των κρατικών θεσμών και παρεμβάσεων που στοχεύουν στην αναδιανομή του εισοδήματος, του παραγόμενου πλούτου και των δικαιωμάτων (Γράβαρης, 2018β, σ. 79). Ουσιαστικά, αποσκοπεί στην επίτευξη της ευημερίας των πολιτών και τη διαμόρφωση μιας κοινωνίας ισότητας και αλληλεγγύης, όπου η προσφορά των κοινωνικών παροχών οφείλει να είναι καθολική (Σακελλαρόπουλος, 1999).

Ιστορικά, το κοινωνικό κράτος έχει λάβει δύο διαφορετικές μορφές. Ο λόγος για το «Κεϋνσιανό Κοινωνικό Κράτος» και το «Νεοφιλελεύθερο Κοινωνικό Κράτος». Το πρώτο, σύμφωνα με τον Γράβαρη (2018β), υπήρξε αρκετά γενναιόδωρο ως προς την αναδιανομή, ενώ ταυτόχρονα άρχισαν να αναγνωρίζονται οι κοινωνικοί κίνδυνοι και η ανάγκη για αποεμπορευματοποίηση μιας σειράς κοινωνικών αγαθών. Όσον αφορά το Νεοφιλελεύθερο Κοινωνικό Κράτος, σε αντίθεση με το προηγούμενο, χαρακτηρίζεται από τη σημαντική μείωση του αναδιανεμητικού του ρόλου, τον επαναπροσδιορισμό του κοινωνικού κινδύνου, καθώς και την εκ νέου εμπορευματοποίηση θεμελιωδών κοινωνικών παροχών. Αποβλέπει στη σταδιακή απόσυρση του κρατικού μηχανισμού από το πεδίο της κοινωνικής προστασίας, καθώς υποστηρίζει ότι το πρότερο κοινωνικό κράτος υπήρξε αρκετά δαπανηρό αναφορικά με τις παρεχόμενες κοινωνικές υπηρεσίες και, εν τέλει, αναποτελεσματικό διότι δεν κατάφερε να περιορίσει ικανοποιητικά τις υπάρχουσες κοινωνικές ανισότητες (Σκαμνάκης, 2010). Επειδή το Κεϋνσιανό Κοινωνικό Κράτος είναι συνήθως συγκεχυμένο με την έννοια του κοινωνικού κράτους εν γένει (Γράβαρης, 2018β, σ. 80), ουσιαστικά πρόκειται για την αμφισβήτηση του κλασικού κοινωνικού κράτους.

Η αμφισβήτηση του παραδοσιακού κοινωνικού κράτους, ή διαφορετικά η κρίση του κοινωνικού κράτους, άρχισε να συντελείται από τις αρχές της δεκαετίας του 1970. Έχοντας ως βασικό αίτημα το «λιγότερο κράτος», άρχισε να προωθείται η ελαχιστοποίηση του δημόσιου τομέα και η ιδιωτικοποίηση των κοινωνικών παροχών (Στασινοπούλου, 2006, σ. 83). Στην πραγματικότητα, το κοινωνικό κράτος μετεξελίσσεται «σε δημόσιο κράτος φιλανθρωπίας και σε εμπορευματοποιημένο ιδιωτικό τομέα παροχής κοινωνικών υπηρεσιών» (Ρομπόλης, 2012, σ. 17). Σύμφωνα με τη νεοφιλελεύθερη άποψη, οι πολίτες πρέπει να προμηθεύονται τις κοινωνικές υπηρεσίες από την αγορά, ενώ η κοινωνική πρόνοια είναι δυνατό να παρέχεται κατά κύριο λόγο από την οικογένεια και από φιλανθρωπικές οργανώσεις και σχήματα (Σακελλαρόπουλος, 1999). Ωστόσο, και αυτή η εκδοχή του κοινωνικού κράτους δεν μπόρεσε να λειτουργήσει αποτελεσματικά, γεγονός που οδήγησε στην αναζήτηση εναλλακτικών σχημάτων κοινωνικής πολιτικής.

2.2 ΤΟ ΡΕΥΜΑ ΤΟΥ ΠΡΟΝΟΙΑΚΟΥ ΠΛΟΥΡΑΛΙΣΜΟΥ

Οι μεταβολές που συντελέστηκαν και η κρίση του κοινωνικού κράτους, όπως και η οπισθοχώρησή του, είχαν ως αποτέλεσμα την επιδίωξη νέων σχημάτων κοινωνικής πολιτικής, στα πλαίσια της «μικτής οικονομίας της πρόνοιας» (Σκαμνάκης, 2020). Η μικτή οικονομία της πρόνοιας, ή εναλλακτικά ο «προνοιακός πλουραλισμός», σχετίζεται με την εμπλοκή του λεγόμενου «Τρίτου Τομέα» στην κοινωνική πολιτική (στο ίδιο). Η έννοια του Τρίτου Τομέα/Τρίτου Δρόμου προτείνεται ως μια μέση λύση στην παροχή πρόνοιας, καθώς αποβλέπει στη συνεργασία του κεντρικού κράτους με φορείς του ιδιωτικού τομέα, έχοντας ως βασικό στόχο την επίτευξη του δημόσιου συμφέροντος και την αναδιάρθρωση του κράτους (Γκίντενς, 2002). Έτσι, από τη δεκαετία του 1990 και μετά, παρατηρείται η νομιμοποίηση της δράσης του εθελοντικού τομέα στην παροχή κοινωνικής πρόνοιας (Αφουξενίδης, 2018). Παρόλο που η λειτουργία του παραδοσιακού κοινωνικού κράτους φαίνεται να φθίνει, το ρεύμα του προνοιακού πλουραλισμού παρουσιάζεται ως μια διέξοδος.

Η έννοια του πλουραλισμού δεν είναι νέα. Ο πλουραλισμός ως πρακτική επιχειρεί να διαμορφώσει μια κατάσταση ισορροπίας ανάμεσα στην αγορά, το κράτος και τον ιδιωτικό χώρο, όπου οι συγκρούσεις θα παύουν να υφίστανται και τα συμφέροντα κάθε πλευράς θα ισοσταθμίζονται (Στασινοπούλου, 2002). Υπάρχουν διάφορα είδη

πλουραλισμού, όπως για παράδειγμα ο πολιτικός πλουραλισμός που υπήρξε το κυρίαρχο παράδειγμα χάραξης πολιτικής στις προηγμένες βιομηχανικές κοινωνίες της Δύσης και χαρακτηρίζεται από την εμπλοκή διαφόρων εθελοντικών ομάδων και συμφερόντων (Hatch, 1991: 74), αλλά η παρούσα μελέτη θα περιοριστεί σε μία από τις εκδοχές του, δηλαδή σε εκείνη του προνοιακού πλουραλισμού.

Ο προνοιακός πλουραλισμός αποτέλεσε για πολλούς μια απάντηση στην κρίση του κοινωνικού κράτους (Στασινοπούλου, 2002), αλλά και μια προσπάθεια συνδυασμού του κλασικού κοινωνικού κράτους και του νεοφιλελεύθερου κοινωνικού κράτους (Σακελλαρόπουλος, 1999). Σύμφωνα λοιπόν με αυτή την οπτική, η κοινωνική ευημερία είναι δυνατό να παρέχεται και από άλλους φορείς, εκτός του κράτους, μεταξύ των οποίων η οικογένεια, η κοινωνία των πολιτών και ο ιδιωτικός τομέας (Κουραχάνης, 2016/2019β· Baganos & Kourachanis, 2021). Πρόκειται για τη μετατόπιση από το κράτος πρόνοιας στην κοινωνία της πρόνοιας, όπου θα συντελείται μια αλληλοπεριχώρηση του επίσημου και ανεπίσημου τομέα, του θεσμικού και εθελοντικού τομέα (Σακελλαρόπουλος, 1999/2018· Δούκα, 2018). Συνεπώς, τελείται μια μεταβολή στη σχέση δημόσιου – ιδιωτικού, όπου ο δημόσιος τομέας υποχωρεί και ο ιδιωτικός (κερδοσκοπικός και μη) λειτουργεί βοηθητικά, προκειμένου να αναπληρωθούν τα κενά που αφήνει ο πρώτος (Σκαμνάκης, 2010).

Ο συνδυασμός του χαμηλού κόστους των κοινωνικών παροχών και της καλύτερης ποιότητας αυτών αποτελεί ένα ισχυρό επιχειρήμα για τον προνοιακό πλουραλισμό προκειμένου να μπορέσει να προωθήσει τη στρατηγική της ιδιωτικοποίησης (Σταθόπουλος, 2015). Εξάλλου, είναι γεγονός ότι οι κυβερνήσεις αναζητούν τρόπους για να σπαταλήσουν όσο το δυνατό λιγότερα χρήματα, ειδικά για κοινωνικές υπηρεσίες και αγαθά. Στη μικτή οικονομία της πρόνοιας η χρηματοδότηση μπορεί να λάβει διάφορες μορφές, όπως λόγω χάρη δημόσια, κερδοσκοπική, φιλανθρωπική, όσο η παροχή μπορεί να μεταφέρεται από το κράτος, τον εθελοντικό τομέα, την αλληλοβοήθεια και την άτυπη φροντίδα (Spiker, 2004, σ. 315). Η αναγνώριση και η συνεργασία διαφόρων φορέων με το κράτος στον τομέα της κοινωνικής προστασίας στοχεύει στην οικονομικότερη κάλυψη των κοινωνικών αναγκών (Στασινοπούλου, 2002).

Ένα επίσης σημαντικό ζήτημα σχετικά με την παροχή κοινωνικής πρόνοιας, το οποίο προωθείται δυναμικά από το ρεύμα του προνοιακού πλουραλισμού, είναι ο ενεργός

ρόλος των Μη Κυβερνητικών Οργανώσεων. Οι ΜΚΟ, σε αντίθεση με τους κρατικούς μηχανισμούς, όπως υποστηρίζεται, χαρακτηρίζονται για την αποδοτικότητα, την ευελιξία και την προσαρμοστικότητά τους ως προς την παροχή υπηρεσιών (Σακελλαρόπουλος, 2011). Το κράτος συχνά υπολείπεται της απαραίτητης ταχύτητας και προσαρμοστικότητας και για τον λόγο αυτό αναγνωρίζει τη σημασία της προσφοράς των δράσεων των ΜΚΟ και οι σχέσεις τους είναι αλληλοσυμπληρωματικές (Σταθόπουλος, 2015). Άλλωστε, σε ό,τι αφορά την Ελλάδα, οι ΜΚΟ είναι σε θέση «να καλύψουν ένα σημαντικό έλλειμμα ευαισθητοποίησης και κατάρτισης του ανθρώπινου δυναμικού, αλλά και συγκεκριμένων θεσμικών δυσλειτουργιών του ελληνικού πολιτικού συστήματος» (Μοσκόφ, 2004, σ. 60). Η ταχεία ανάπτυξη του ρόλου των ΜΚΟ στην υλοποίηση προγραμμάτων κοινωνικής πολιτικής στην Ελλάδα οφείλεται και στην οικονομική κρίση, η οποία ήρθε να νομιμοποιήσει στην πραγματικότητα τον προνοιακό πλουραλισμό ως κυρίαρχη φιλοσοφία (Κουραχάνης, 2019β, σ. 15-16). Επομένως, αυτό που γίνεται αντιληπτό είναι πως διαμορφώνεται ένα νέο περιβάλλον όπου το κράτος παύει να είναι ο αποκλειστικός πάροχος των κοινωνικών υπηρεσιών και μεγάλο μέρος αυτού καλύπτεται πλέον από τις ΜΚΟ.

Η κριτική που ασκείται στον προνοιακό πλουραλισμό είναι έντονη και ανακύπτουν πολλά ερωτηματικά. Μεταξύ άλλων κατηγορείται για νεοσυντηρητικές αντιλήψεις, προώθηση της ιδιωτικοποίησης και εμπορευματοποίησης της κοινωνικής πολιτικής, μετάθεση του βάρους της φροντίδας στα ίδια τα άτομα και περαιτέρω περιορισμό του ρόλου του κράτους (Σακελλαρόπουλος, 1999/2018). Επιπλέον, ένα πρόβλημα είναι και το γεγονός ότι η τελική μορφή του προνοιακού αυτού μείγματος δεν είναι διαυγής, δεν είναι δηλαδή σαφές το ποιος είναι υπεύθυνος για την κατοχύρωση της κοινωνικής προστασίας και ποια είναι η ακριβής ποιότητα των παρεχόμενων υπηρεσιών, καθώς και το πόσο εύκολη ή δύσκολη είναι η προσβασιμότητα σε αυτές (Σκαμνάκης, 2010). Οι αλλαγές αυτές αντανακλούν τη μετατόπιση προς μία υπολειμματική κοινωνική πολιτική και την ταυτόχρονη διεύρυνση των φαινομένων φτώχειας και κοινωνικού αποκλεισμού (Κουραχάνης, 2016).

Ο προνοιακός πλουραλισμός αποτελεί τη θεσμοποίηση της μικτής κοινωνικής προστασίας. Όμως, το ζήτημα που τίθεται είναι πως κανείς δεν μπορεί να εγγυηθεί ότι η ευημερία θα εξακολουθήσει να βρίσκεται στα αντίστοιχα επίπεδα του παραδοσιακού κοινωνικού κράτους. Αυτό που είναι εμφανές είναι η αναιμική παρουσία του κράτους στην κοινωνική προστασία και η υπολειμματική του λειτουργία. Η απουσία αυτή του

κράτους από την κοινωνική πολιτική έχει ως αποτέλεσμα την παρέμβαση άλλων φορέων, με τη δραστηριοποίηση των ΜΚΟ να αποτελεί κομβικό σημείο. Όλα τα παραπάνω σηματοδοτούν πως οι μηχανισμοί της κοινωνικής προστασίας αλλάζουν. Όμως, παρά την πρόθεση και τη βοήθεια των διαφόρων οργανώσεων, το κράτος οφείλει να παραμείνει ο βασικός φορέας άσκησης της κοινωνικής πολιτικής και να μην περιορίζεται σε ένα ελάχιστο δίκτυο προστασίας.

2.3 ΤΡΙΤΟΣ ΤΟΜΕΑΣ ΚΑΙ ΜΚΟ

Η παράθεση ενός επακριβούς ορισμού της έννοιας του Τρίτου Τομέα είναι αρκετά δύσκολη. Ο Τρίτος Τομέας ακροβατεί μεταξύ του κράτους, της αγοράς και των κοινωνικών αναγκών (Σακελλαρόπουλος, 2011), ενώ τα χαρακτηριστικά του διαφέρουν από χώρα σε χώρα και προσαρμόζονται ανάλογα με τα εθνικά και τοπικά χαρακτηριστικά της κάθε κοινωνίας (Evers & Laville, 2004). Σύμφωνα και με τον Πολυζωΐδη (2019α), εμπεριέχει όλο το οικονομικό φάσμα μεταξύ κράτους και αγοράς, με την τελευταία να συμπεριλαμβάνει όλους εκείνους τους ιδιωτικούς φορείς που λειτουργούν με στόχο το οικονομικό κέρδος. Επίσης, σύμφωνα με τον ίδιο, ο Τρίτος Τομέας απαρτίζεται και από δύο επιπρόσθετα μέρη/τομείς, τον μη κερδοσκοπικό, καθώς και τον τομέα της κοινωνικής οικονομίας (σ. 281).

Η ανάπτυξη του λεγόμενου Τρίτου Τομέα άρχισε να γίνεται εντονότερη κατά τη δεκαετία του 1980, καθώς ήδη από το 1970, με την ταυτόχρονη αύξηση της πολιτικής των ιδιωτικοποιήσεων και της εκ νέου εμπορευματοποίησης της κοινωνικής πολιτικής, είχαν αρχίσει να πολλαπλασιάζονται οργανισμοί μη κερδοσκοπικού χαρακτήρα (Nonprofit) και να χρηματοδοτούνται από τις κυβερνήσεις με σκοπό να θέσουν σε εφαρμογή ανοιχτές και δημόσιες πολιτικές (Στραβοσκούφης, 2004). Ειδικότερα, οι οργανισμοί αυτοί έχουν τα εξής βασικά χαρακτηριστικά: είναι μη κερδοσκοπικοί, ανεξάρτητοι από το κράτος και επωφελούνται από την δραστηριοποίηση εθελοντών και την παροχή δωρεών (Kendall & Knapp, 2000). Οι οργανισμοί αυτοί, από την μια μεριά, υποστηρίζεται ότι, μέσα από τον ενεργό τους ρόλο στην κοινότητα και τη δημόσια ζωή, προσφέρουν ευκαιρίες για την διαμόρφωση εμπιστοσύνης και «κοινωνικού κεφαλαίου», ενώ, από την άλλη, τονίζεται πως πρόκειται για οργανισμούς – συστατικά στοιχεία ενός «τρίτου δρόμου» στον πολιτικό τομέα (στο ίδιο: 1). Αυτό που γίνεται ξεκάθαρο βέβαια, είναι το γεγονός ότι οι οργανισμοί που απαρτίζουν τον

Τρίτο Τομέα δέχονται επιρροές από το κράτος, τη νομοθεσία, τις ιδιωτικές επιχειρήσεις, την κοινωνία των πολιτών, καθώς και τις ανάγκες και την στήριξη που παρέχεται από το οικογενειακό πλέγμα και την κοινότητα (Evers, 1995).

Όσον αφορά την Ευρώπη, οι φορείς του Τρίτου Τομέα εμπλέκονται με τις δημόσιες και κρατικές πολιτικές, ως επέκταση της δημόσιας παρέμβασης, κάτι που έχει ως αποτέλεσμα την ύπαρξη μιας ευρείας και σταθερής μορφής υπηρεσιών πρόνοιας (Evers & Laville, 2004). Βέβαια, από τη στιγμή που συμμετέχει στην παροχή υπηρεσιών πρόνοιας και συνδράμει για το δημόσιο καλό, η πλουραλιστική φύση του Τρίτου Τομέα δημιουργεί ασάφεια για τα όριά της με εκείνα του κρατικού τομέα (στο ίδιο). Πέρα όμως από την ασάφεια αυτή, η ανάμειξη των φορέων του Τρίτου Τομέα στην κοινωνική πολιτική δημιουργεί και κάποια επιπρόσθετα ζητήματα. Κατά τον Σκαμνάκη (2020), οι οργανισμοί αυτοί επιτελούν έναν διττό ρόλο. Έτσι, από τη μια, επιδιώκουν να επιλύσουν ζητήματα οργάνωσης, προσαρμοστικότητας και αποτελεσματικότητας, ιδίως σε τοπικό επίπεδο, από την άλλη όμως, αναπτύσσεται ένας προβληματισμός σχετικά με την συμμετοχή – πρόσβαση των ατόμων στις παρεχόμενες υπηρεσίες, τον σχεδιασμό και τους τρόπους λήψης των αποφάσεων. Το ζήτημα της προσβασιμότητας επισημαίνεται γιατί με την εμπλοκή του Τρίτου Τομέα ουσιαστικά «δεν εξασφαλίζεται εκ προοιμίου η ισότητα και οι αντίστοιχες δημοκρατικές διαδικασίες» (Σκαμνάκης, 2020, σ. 43).

Οι φορείς που αποτελούν τον Τρίτο Τομέα είναι, μεταξύ άλλων, οι εθελοντικές οργανώσεις, η Εκκλησία και τα φιλανθρωπικά σωματεία (Σταθόπουλος, 1996). Συνήθως είναι Νομικά Πρόσωπα Ιδιωτικού Δικαίου, μη κερδοσκοπικοί οργανισμοί και δεν αποτελούν δημόσιες υπηρεσίες (στο ίδιο, σ. 207). Οι δυο, ωστόσο, πιο ενεργητικοί φορείς του Τρίτου Τομέα φαίνεται να είναι οι εθελοντικές οργανώσεις και οι ΜΚΟ. Αναφορικά με τις ΜΚΟ, αυτές είναι επίσημες, ανεξάρτητες κοινωνικές οργανώσεις, οι οποίες έχουν ως πρωταρχικό μέλημα την προώθηση κοινών στόχων σε εθνικό ή διεθνές επίπεδο και στα μέλη τους συνήθως δεν συμπεριλαμβάνονται κυβερνήσεις, κυβερνητικοί εκπρόσωποι ή θεσμοί (Martens, 2002: 282). Ένα από τα σημαντικότερα χαρακτηριστικά τους αποτελεί το γεγονός ότι δεν αποβλέπουν στην απόκτηση οικονομικής και πολιτικής εξουσίας, κάτι που εξηγεί την απουσία πολιτικών κομμάτων από αυτές (Πολυζωίδης, 2019β). Ουσιαστικά, πρόκειται για την καινούργια εκδοχή της οργανωμένης δράσης της κοινωνίας των πολιτών, ενώ λειτουργούν και ως μηχανισμοί πίεσης και αντιμετώπισης μιας σειράς προβλημάτων, τόσο εθνικής όσο και διεθνούς

εμβέλεια, και μεριμνούν ώστε να εφαρμοστούν οι διάφορες διεθνείς συμφωνίες (Στραβοσκούφης, 2004).

Η ραγδαία ανάπτυξη του ρόλου των ΜΚΟ, κατά τις δεκαετίες του 1980 και του 1990, είναι άρρηκτα συνδεδεμένη με την υποχώρηση και την υπολειμματική λειτουργία του παραδοσιακού κοινωνικού κράτους, καθώς και με τις διαδικασίες της παγκοσμιοποίησης, σε συνδυασμό με την πτωτική πορεία των νέων κοινωνικών κινημάτων (Πολυζωίδης, 2019β). Μάλιστα, αυτό που παρατηρείται από το 1995 και έπειτα είναι μια σημαντική αλλαγή στο πρότερο προφίλ τους (Σακελλαρόπουλος, 2011). Από εκεί που είχαν περισσότερο «κινηματικό» χαρακτήρα, άρχισαν να αναπτύσσουν όλο και μεγαλύτερη συνεργασία με το κράτος, με το τελευταίο να τις χρηματοδοτεί προκειμένου να σχεδιάσουν και να εφαρμόσουν προγράμματα και πολιτικές, ενώ δεν έλειψε και η συμμετοχή τους σε κοινοτικά ευρωπαϊκά προγράμματα (στο ίδιο). Γενικά, γίνεται αντιληπτό ότι από πολύ νωρίς οι ΜΚΟ ήρθαν να καλύψουν τις διάφορες ελλείψεις του κράτους πρόνοιας και, στην πράξη, να το αντικαταστήσουν, μια συνθήκη που με την πάροδο του χρόνου κατέληξε να αποτελεί «κανονικότητα».

Βέβαια, η δράση των ΜΚΟ αντιμετωπίζεται από πολλούς με καχυποψία, καθώς συχνά γίνεται λόγος για οικονομικά και πολιτικά συμφέροντα (Μοσκόφ, 2004). Τίθεται επί τάπητος δηλαδή το θέμα της επιβίωσής τους, καθώς δεν είναι λίγες οι φορές που μπορεί να λειτουργούν με αντίστοιχο τρόπο με εκείνον των πολυεθνικών. Όμως, αναμφίβολα η συνεισφορά τους σε επίπεδο υπηρεσιών κοινωνικής πρόνοιας είναι κάτι παραπάνω από σημαντική, ίσως και απαραίτητη, με δεδομένη πάντα την εμφανή απουσία του κράτους από αυτές. Ειδικά την περίοδο της οικονομικής κρίσης και μετά, και με τα περισσότερα κράτη να βρίσκονται υπό καθεστώς δημοσιονομικής χρεοκοπίας, η αυξανόμενη και σταθερή τους παρουσία μέσα στην κοινωνία, είχε ως αποτέλεσμα την επίτευξη της κοινωνικής αποδοχής (Κουραχάνης, 2019β). Οι ΜΚΟ, μέσα στην κρίση, κατάφεραν να καλύψουν πολλά από τα κενά του διάτρητου κρατικού μηχανισμού και να προβάλλουν την εξασθένιση των κοινωνικών δικαιωμάτων (στο ίδιο). Πάραυτα, η βασική τους διαφορά με το κοινωνικό κράτος έγκειται στο ότι εκείνες δεν έχουν καμία υποχρέωση παραμονής.

Όπως προαναφέρθηκε, εκτός από τις ΜΚΟ, και ο εθελοντικός τομέας εντάσσεται στους πιο αντιπροσωπευτικούς φορείς του Τρίτου Τομέα. Ειδικότερα, η δράση των εθελοντικών οργανώσεων και του εθελοντισμού κατευθύνεται προς τα μέλη της

κοινωνίας με σκοπό το κοινό καλό, στα πλαίσια της αλληλεγγύης και του αλτρουισμού (Αφουξενίδης, 2018). Τα βασικά χαρακτηριστικά του είναι τα ακόλουθα: μπορεί να συμμετέχει οποιοσδήποτε θέλει να προσφέρει, οι εθελοντές δεν έχουν χρηματοοικονομικά οφέλη από την δράση τους αυτή, δεν έχει υποχρεωτικό χαρακτήρα και σαφώς τα οφέλη προς την ευρύτερη κοινωνία είναι πολλά (στο ίδιο). Αν θα μπορούσαμε να δώσουμε έναν περιεκτικό ορισμό για τον εθελοντισμό, τότε αυτός θα ήταν ο εξής: εθελοντισμός είναι «η δραστηριότητα εκείνη που αναπτύσσεται κατά τρόπο προσωπικό, αυθόρμητο και ελεύθερο, χωρίς σκοπό ατομικού κέρδους, από μεμονωμένους πολίτες ατομικά ή δια μέσου των οργανώσεων των οποίων αποτελούν μέλη, προς το συμφέρον της ομάδας στην οποία ανήκουν ή τρίτων προσώπων ή της τοπικής, κρατικής ή διεθνούς κοινότητας, αποκλειστικά για σκοπούς αλληλεγγύης (αλτρουιστικούς)» (Ανθόπουλος, 2000, σ. 23).

Η συμβολή του εθελοντικού τομέα είναι εμφανής από το γεγονός ότι συχνά προσφέρει μικρής ποσότητας, αλλά παράλληλα υψηλής ποιότητας κοινωνικές υπηρεσίες και, έτσι, πολλές φορές μοιάζει να υπερτερεί του κρατικού τομέα (Πολυζωίδης, 2019α). Όμως, παρά το αδιαμφισβήτητο σημαντικό του έργο, ο εθελοντικός τομέας σχινοβατεί ανάμεσα στην κοινωνική διάβρωση και στην κοινωνική συνοχή, αφού δεν είναι σπάνιο το υποκειμενικό κριτήριο επιλογής των επωφελούμενων ομάδων, όσο οι δράσεις του στρέφονται προς άτομα με συγκεκριμένα εθνικά και κοινωνικά χαρακτηριστικά (στο ίδιο, σ. 293). Έπειτα, η εθελοντική προσφορά και δράση, από ένα σημείο και μετά, δεν μπορεί να ανταποκριθεί επαρκώς και αντίστοιχα του κρατικού μηχανισμού σε μεγάλης έκτασης κοινωνικά ζητήματα. Ένα κραυγαλέο παράδειγμα εδώ είναι το προσφυγικό ζήτημα, όπου κατά τα πρώτα χρόνια είδαμε την μεγάλη κινητοποίηση εθελοντών και γενικότερα της λεγόμενης κοινωνίας των πολιτών για την αντιμετώπισή του (Afouxenidis, Petrou, Kandyliis, Tramountanis & Giannaki, 2017). Ωστόσο, η ενεργοποίηση του εθελοντικού τομέα δεν ήταν αρκετή και σταδιακά η ευθύνη πέρασε κατ' αποκλειστικότητα σε εξειδικευμένους φορείς και επαγγελματίες κοινωνικής πολιτικής (Αφουξενίδης, 2018).

Συμπερασματικά, αποτελεί γεγονός ότι πλέον το κράτος δεν είναι σε θέση να ανταποκριθεί επαρκώς στις ολοένα και αυξανόμενες κοινωνικές ανάγκες και, κατ' επέκταση, δεν μπορεί να είναι αποτελεσματικό (Πετράκη, 2017). Επίσης, είναι γνωστό ότι ο μηχανισμός της αγοράς από μόνος του δεν είναι αρκετός για να επιλύσει τα διάφορα κοινωνικά προβλήματα που ανακύπτουν διαρκώς (στο ίδιο). Επομένως, οι

φορείς που συγκροτούν τον Τρίτο Τομέα φαίνεται να μπορούν να δώσουν μία ικανοποιητική λύση στο πρόβλημα αυτό. Ωστόσο, αυτό που προσπαθούν να κάνουν είναι στοχευμένες ατομικές παρεμβάσεις σε κάποια γκρίζα τμήματα της κοινωνίας, χωρίς όμως αυτό να σημαίνει πως εκπροσωπούν και το σύνολο της κοινωνίας. Το βέβαιο είναι ότι ουσιαστικά πρόκειται για μια στρατηγική του κράτους που δίνει λύση, μεταξύ άλλων, και στο πρόβλημα του κόστους των κοινωνικών δαπανών, καθώς, με τον ενεργό ρόλο των οργανισμών του Τρίτου Τομέα, αυτό φαίνεται να μειώνεται σημαντικά (Σταθόπουλος, 1996).

ΕΜΠΕΙΡΙΚΟ ΜΕΡΟΣ

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 3: ΜΕΘΟΔΟΛΟΓΙΑ

Το ρεύμα του προνοιακού πλουραλισμού φαίνεται να κερδίζει έδαφος και στις πολιτικές διαχείρισης του προσφυγικού που υιοθετούνται από το ελληνικό κράτος. Το κοινωνικό κράτος υποχωρεί και αντικαθίσταται από την κοινωνία της πρόνοιας. Ο τρόπος διαχείρισης του προσφυγικού ζητήματος στο νησί της Λέσβου τα τελευταία χρόνια αποτελεί ένα ηχηρό παράδειγμα εφαρμογής του προνοιακού πλουραλισμού στην χώρα μας. Για την ενίσχυση της θέσης αυτής, η παρούσα διπλωματική εργασία ακολουθεί δύο μεθόδους, τις βιβλιογραφικές αναφορές (ξενόγλωσση και ελληνική βιβλιογραφία), οι οποίες πλαισιώνουν όλο το πρώτο μέρος της εργασίας (θεωρητικό πλαίσιο), καθώς και τη διενέργεια ποιοτικής έρευνας στο νησί της Λέσβου με 8 ημι-δομημένες συνεντεύξεις, τα ευρήματα των οποίων παρουσιάζονται στο δεύτερο μέρος (εμπειρικό) και ενδυναμώνουν την παραπάνω δήλωση.

Οι συνεντεύξεις ακολούθησαν τη μέθοδο της χιονοστιβάδας και οι επτά εξ' αυτών πραγματοποιήθηκαν το μήνα Σεπτέμβρη του 2021 στη Μυτιλήνη της Λέσβου, ενώ η άλλη μία πραγματοποιήθηκε στην Αθήνα, αρχές Οκτωβρίου. Η έρευνα έλαβε μέρος αυτή τη χρονική περίοδο λόγω της αυξημένης ανασφάλειας που προκλήθηκε με την πανδημία του Covid-19 και τον φόβο μη ολοκλήρωσης της έρευνας πεδίου. Οι επτά συνεντευξιαζόμενοι είναι εργαζόμενοι – εκπρόσωποι ΜΚΟ που δραστηριοποιούνται στο νησί της Λέσβου, ενώ ο άλλος ένας αποτελεί εκπρόσωπο των τοπικών αρχών. Επίσης, οι ερωτήσεις διαμορφώθηκαν βάσει τριών αξόνων: υγεία, εκπαίδευση και νομικές υπηρεσίες, ενώ ο οδηγός συνέντευξης⁶ χωρίστηκε σε δύο βασικά μέρη: ερωτήσεις προς τοπική αυτοδιοίκηση και ερωτήσεις προς ΜΚΟ.

Αναφορικά τώρα με το προφίλ των συνεντευξιαζόμενων, οι δύο από τους ερωτώμενους είναι κοινωνικοί λειτουργοί, με την πρώτη να βρίσκεται στο πεδίο από τον Γενάρη του 2021, ενώ η δεύτερη πολλά χρόνια, σχεδόν από την αρχή της προσφυγικής κρίσης. Επιπλέον, στους συνεντευξιαζόμενους συγκαταλέγονται μία παιδίατρος, η οποία εργάζεται στο πεδίο από το 2019, καθώς και ένας συντονιστής ΜΚΟ που βρισκόταν στο πεδίο από την αρχή του προσφυγικού. Έπειτα, ακολούθησε συνέντευξη με μία μαία, η οποία έχει εργαστεί και σε διάφορες ιατρικές ΜΚΟ και σε δημόσιες δομές, καθώς και εθελοντικά κατά το έτος 2015. Τις συνεντεύξεις συμπληρώνουν μία κοινωνιολόγος, η οποία το διάστημα που πραγματοποιήθηκε η

⁶ Βλ. Παράρτημα.

έρευνα έκανε την πρακτική της άσκηση σε τοπική ΜΚΟ στο τμήμα εκπαίδευσης προσφύγων, και ένας δικηγόρος που εργάζεται σε δημόσιο φορέα ενώ ταυτόχρονα είναι και συντονιστής σε ΜΚΟ. Τέλος, έλαβα συνέντευξη και από ένα υψηλόβαθμο στέλεχος της τοπικής αυτοδιοίκησης. Για την διατήρηση της ανωνυμίας των συνεντευξιαζόμενων και των προσωπικών δεδομένων, όλα τα ονόματα των συμμετεχόντων μέσα στο κείμενο έχουν αλλαχθεί.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 4: ΤΟ ΠΡΟΣΦΥΓΙΚΟ ΣΤΗ ΛΕΣΒΟ

Το νησί της Λέσβου έχει παράδοση στην υποδοχή μεταναστών και προσφύγων λόγω της γεωγραφικής του θέσης, κοντά στα παράλια της Τουρκίας. Στο παρόν κεφάλαιο θα γίνει αναφορά στη σύγχρονη ιστορία του προσφυγικού στο νησί και στις συνθήκες κράτησης και διαβίωσης σε αυτό. Ειδικότερα, από το 2003 έως και το 2010 περίπου λειτουργούσε το Κέντρο Κράτησης Μεταναστών και Προσφύγων στην Παγανή Μυτιλήνης – Ειδικός Χώρος Παραμονής Αλλοδαπών (ΕΧΠΑ). Οι συνθήκες διαβίωσης μέσα στο Κέντρο της Παγανής χαρακτηρίζονται ως απάνθρωπες (Δέμελη, 2012). Ενδεικτικά, οι πρόσφυγες και οι μετανάστες φιλοξενούνταν σε θαλάμους – αποθήκες που ήταν βρώμικες, οι τουαλέτες ήταν λίγες και κοινές, το σύστημα αποχέτευσης παλιό με συχνές διαρροές, οι θερμοκρασίες εντός των χώρων κράτησης πολύ χαμηλές ή υψηλές, ανάλογα την εποχή, ενώ το προσωπικό ελλιπές και κυρίως αστυνομικοί (στο ίδιο, σ. 287). Το συγκεκριμένο Κέντρο ήταν γνωστό ως το «κολαστήριο της Παγανής», κάτι που επιβεβαιώνεται και μέσα από την συνέντευξη με το αντίστοιχο στέλεχος της αυτοδιοίκησης, ο οποίος με ενημερώνει πως οι συνθήκες κράτησής τους ήταν απαράδεκτες.

Έπειτα από το κλείσιμο της Παγανής, το 2013 άνοιξε και άρχισε να λειτουργεί το ΚΥΤ στη Μόρια, έως τα μέσα του 2020, όπου και έκλεισε μετά το κάψιμό του⁷. Οι συνθήκες κράτησης μέσα στη Μόρια ήταν και εκεί απαράδεκτες, με το κράτος να είναι για ακόμη μια φορά απών, δείχνοντας μάλιστα πως αποτελεί μια πολιτική επιλογή όλο αυτό. Ειδικότερα, μέσα στο ΚΥΤ της Μόριας επικρατούσε υπερπληρότητα, οι πρόσφυγες στεγάζονταν σε σκηνές καλοκαιρινού τύπου και κάποιοι σε container, υπήρχαν διάφορες μορφές παραβατικότητας και φαινόμενα σεξουαλικών κακοποιήσεων ενήλικων και ανήλικων προσφύγων, ενώ πολύ συχνά πραγματοποιούνταν εξεγέρσεις (Ξυπολυτάς, 2019). Γενικότερα, οι συνθήκες φιλοξενίας μέσα στη Μόρια κάθε άλλο παρά αξιοπρεπείς ήταν, θυμίζοντας εποχές Παγανής. Οι απαράδεκτες αυτές συνθήκες, αλλά και η απουσία του ελληνικού κράτους από το 2015 και μετά, επιβεβαιώνονται και από τους ίδιους τους συνεντευξιαζόμενους:

«Στη Μόρια είχαμε φτάσει να είναι 20000 άτομα. [...] Και στη Μόρια ήταν άθλιες βέβαια, γιατί ήταν πάρα πολύ μεγάλος ο αριθμός τότε, σε σχέση με το τι τους παρείχαν. Μπορεί να ήταν σε ένα container και να ήταν 20 άτομα μαζί. Οι

⁷ https://www.efsyn.gr/ellada/koinonia/261103_moria-hroniko-toy-teloys-mias-kolasis.

τουαλέτες ήταν πάρα πολύ λίγες σε σχέση με τα άτομα που τους αντιστοιχούσαν. Οι γυναίκες φοβόντουσαν το βράδυ να πάνε, είχε διάφορα.» (Μυρσίνη, μαία).

«Το 2015 ήταν μια δύσκολη περίοδος για όλους, μας βρήκε όλους απροετοίμαστους. Εμείς είχαμε κάνει μια σχετική προετοιμασία. Φυσικά, δεν υπολογίζαμε ποτέ ότι η ένταση του κύματος θα ήταν τόσο πολύ μεγάλη, δεν θα είναι διαχειρίσιμη, σίγουρα από μία οργάνωση, πολύ περισσότερο από ένα κράτος, το οποίο έλαμψε δια της απουσίας του. [...] Μετά το πρώτο σοκ, το οποίο κράτησε ένα πολύ μεγάλο χρονικό διάστημα, και λέω το πρώτο σοκ για να δικαιολογήσω ως πούμε τη μη εγρήγορση, τη μη, τέλος πάντων φυσιολογική διαχείριση, ενός τέτοιου προβλήματος. Μετά λοιπόν το πρώτο σοκ, το οποίο το ανέλαβε να το διεκπεραιώσει καθαρά εθελοντικά άνθρωποι, είτε ντόπιοι, και δεν έχει φανεί τόσο πολύ, συνέβαλαν όχι τόσο πολύ οργανωμένα, κατά μονάδες.» (Γιώργος, συντονιστής ΜΚΟ).

Μετά και το κλείσιμο της Μόριας, σειρά είχε η μεταφορά τους στον πρώτο Καρά Τεπέ (μικρό), στο δημοτικό camp, και αργότερα στον δεύτερο Καρά Τεπέ, το λεγόμενο και «Μαυροβούνι», στο παλιό πεδίο βολής του στρατού. Πιο συγκεκριμένα, ο χώρος στον πρώτο Καρά Τεπέ χαρακτηρίζεται από τους συνεντευξιαζόμενους ως περισσότερο αξιοπρεπής και οργανωμένος, σε σύγκριση τόσο με τη Μόρια αλλά και από τον τωρινό χώρο που βρίσκονται (Μαυροβούνι). Ωστόσο, έκλεισε σύντομα με πρωτοβουλία του Δημάρχου Μυτιλήνης:

«Δούλενα στο παλιό Καρά Τεπέ, που είναι ένα χιλιόμετρο από εδώ, ανήκε στο Δήμο η έκταση. Το είχε παραχωρήσει ο Δήμος, ήταν πάρα πολύ οργανωμένο. Ως ιατρικό team ήμασταν μια καλά επανδρωμένη ομάδα. Είχαμε δύο γενικούς γιατρούς, παιδίατρο, γυναικολόγο, υπήρχε στο ψυχοκοινωνικό είχαμε μία ψυχολόγο και δύο κοινωνικούς λειτουργούς, είχαμε αρκετούς μεταφραστές, αραβόφωνους και φαρσόφωνους. Είχαμε μαία, την ζέχασα. Και δουλεύαμε πάρα πολύ ωραία. Απευθυνόμασταν σε περίπου 800 με 1000 άτομα. Είχαμε ένα τέλεια οργανωμένο camp, το οποίο έκλεισε. Μένανε μέσα ευάλωτες ομάδες, είχαμε τον έλεγχο, τα παιδάκια πήγαιναν σχολείο, οι μεγάλοι εκπαιδεύοντουσαν, κάνανε γλώσσες, μουσική.» (Μαρία, παιδίατρος).

«Είχαμε να αντιμετωπίσουμε το κλείσιμο του Καρά Τεπέ, του δημοτικού camp, το οποίο λειτουργούσε ως πρότυπο, όχι μόνο για τα ελληνικά δεδομένα, αλλά παγκοσμίως. Όλοι εξήραν το πόσο καλές ήταν οι συνθήκες, δομημένο το camp, ασφαλές, με τις ιατρικές του υπηρεσίες, με τα facilities, με τις δραστηριότητες απασχόλησης του πληθυσμού, ήταν ένα μικρό χωριό.» (Γιώργος, συντονιστής ΜΚΟ).

Όσον αφορά το Μαυροβούνι, οι συνθήκες θυμίζουν το camp της Μόριας. Η μεγάλη διαφορά σαφώς είναι ο εμφανώς μικρότερος αριθμός προσφύγων, καθώς, έως και τον Σεπτέμβριο του 2021 που πραγματοποιήθηκε η έρευνα πεδίου, ο αριθμός τους δεν ξεπερνούσε τις 3500 περίπου. Όμως, δεν φαίνεται να υπάρχει ιδιαίτερη κρατική μέριμνα για διαμόρφωση αξιοπρεπών συνθηκών διαβίωσης. Αυτό, μεταξύ άλλων, αποδίδεται και στην πολιτική αποτρεψιμότητας που φαίνεται να ακολουθείται από το επίσημο κράτος. Επίσης, η αδιαφορία των επίσημων φορέων τόσο για τους πρόσφυγες όσο και για τους εργαζόμενους αποτυπώνεται κάλλιστα στο γεγονός ότι, όταν άρχισαν να στήνονται οι πρώτες σκηνές, οι εργαζόμενοι της Υπηρεσίας Υποδοχής και Ταυτοποίησης αφέθηκαν να βαδίζουν σε χώρο του παλιού πεδίου βολής, το οποίο δεν είχε ελεγχθεί για νάρκες, κάτι που έγινε ώρες αργότερα⁸. Συνεπώς, το προσφυγικό στη Λέσβο και οι πολιτικές που εφαρμόζονται, ήδη πριν το 2015, δείχνουν την υπολειμματική λειτουργία του ελληνικού κράτους, όπως και την απροθυμία του να εξασφαλίσει ασφαλείς και αξιοπρεπείς συνθήκες διαβίωσης για τους πρόσφυγες, ενώ ταυτόχρονα, όπως θα φανεί και παρακάτω, αντανακλά την κοινωνική πολιτική, εν γένει, της χώρας.

8

<https://thesocialist.gr/wp-content/uploads/2020/09/%CE%91%CE%9D%CE%91%CE%9A%CE%9F%CE%99%CE%9D%CE%A9%CE%A3%CE%97-%CE%A0%CE%91%CE%9D%CE%95%CE%9B%CE%9B%CE%97%CE%9D%CE%99%CE%9F%CE%A5-%CE%A3%CE%A5%CE%9B%CE%9B%CE%9F%CE%93%CE%9F%CE%A5-%CE%A5%CE%A0%CE%91%CE%9B%CE%9B%CE%97%CE%9B%CE%A9%CE%9D-%CE%A5%CE%A0%CE%A5%CE%A4-%CE%93%CE%99%CE%91-%CE%A4%CE%91-%CE%98%CE%9B%CE%99%CE%92%CE%95%CE%A1%CE%91-%CE%93%CE%95%CE%93%CE%9F%CE%9D%CE%9F%CE%A4%CE%91-%CE%A4%CE%97%CE%A3-11.9.2020-%CE%97-%CE%98%CE%95%CE%A3%CE%97-%CE%A4%CE%9F%CE%A5-%CE%A3%CE%A5%CE%9B%CE%9B%CE%9F%CE%93%CE%9F%CE%A5-1.pdf>

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 5: ΕΥΡΗΜΑΤΑ ΕΡΕΥΝΑΣ

Η διαχείριση του προσφυγικού στη Λέσβο φαίνεται να ακολουθεί τη λογική της μεικτής οικονομίας της πρόνοιας, καθώς με μια πρώτη ματιά βλέπουμε την εμπλοκή τόσο των επίσημων φορέων (κράτος και τοπική αυτοδιοίκηση) όσο και των ανεπίσημων (κυρίως πλέον ΜΚΟ). Ωστόσο, μέσα από την έρευνα και τις συζητήσεις με τους συνεντευξιαζόμενους, προκύπτει ότι το βάρος της φροντίδας και της παροχής θεμελιωδών υπηρεσιών (υγεία, εκπαίδευση και νομικές υπηρεσίες) το επωμίζονται οι ΜΚΟ. Επίσης, αυτό που φαίνεται έντονα είναι και η απροθυμία του κράτους και της τοπικής αυτοδιοίκησης να συμβάλλει ενεργά για να έχουν οι πρόσφυγες αξιοπρεπείς συνθήκες διαμονής και εύκολη πρόσβαση στις υπηρεσίες κοινωνικής πολιτικής. Πιο συγκεκριμένα, οι συνθήκες διαβίωσης των προσφύγων αυτή τη στιγμή μέσα στο camp του Καρά Τεπέ αξιολογούνται ως ακατάλληλες⁹. Με μια σύντομη περιήγησή μου στον χώρο, το περιβάλλον στο οποίο φιλοξενούνται φαίνεται επισφαλές για την υγεία και την καθημερινότητά τους. Ο χώρος που έχει παραχωρηθεί για το νέο camp είναι δίπλα ακριβώς στη θάλασσα, οι σκηνές είναι καρφωμένες στην άμμο και σε αυτό το σημείο συνήθως οι άνεμοι που πνέουν είναι ισχυροί, με ό,τι αυτό συνεπάγεται. Επίσης, δεν έχουν όλες τις ώρες της ημέρας ρεύμα. Πολλοί από τους συνεντευξιαζόμενους το χαρακτηρίζουν ως τη «νέα Μόρια», με μόνη διαφορά τον εμφανώς μικρότερο αριθμό προσφύγων. Δεν υπάρχει κάποιος ξεχωριστός χώρος για ευάλωτες ομάδες, όπως συνέβαινε στο προηγούμενο camp στον παλιό Καρά Τεπέ. Οι γυναίκες του camp έρχονται αντιμέτωπες, μεταξύ άλλων, με τον φόβο βιασμού τους τα βράδια, όπως με ενημερώνει η μία κοινωνική λειτουργός, ενώ ο χώρος χαρακτηρίζεται από τους συνεντευξιαζόμενους ως υγειονομική βόμβα, καθώς τα λύματα είναι σε αυλάκια δίπλα από τις σκηνές:

«Να μην είναι στη σκηνή οι έγκυες. Να είναι λίγο πιο ανθρώπινες οι συνθήκες. Είναι υγειονομική βόμβα το camp. Τα λύματα είναι σε αυλάκια δίπλα από τις σκηνές. Μυρωδιά, αποπνικτικά πράγματα. Δεν μένεις αν σέβεσαι τον εαυτό σου εύκολα. Και τους βλέπεις και τους ίδιους, έχει χόμα, δεν έχει τσιμέντο, πετραδάκια και χόμα, με κάθε αέρα μπορούν να σηκωθούν. Επίσης, οι τουαλέτες είναι κοινές, είναι χημικές. Οι γυναίκες πάλι έχουν άλλα θέματα, λόγω φύλου, δεν

⁹ Έως τον Σεπτέμβριο του 2021 που πραγματοποιήθηκε η έρευνα.

μπορούν να πάνε τουαλέτα μετά τις 19:00 το απόγευμα. Παίζουν βιασμοί. Ειδικά οι γυναίκες είναι πολύ ευάλωτες.» (Στέλλα, κοινωνική λειτουργός).

Αναφορικά τώρα με τις υπηρεσίες κοινωνικής πολιτικής, βλέπουμε έμπρακτα τη συνεργασία επίσημων και ανεπίσημων φορέων, με την εμπλοκή όμως των ΜΚΟ να είναι μεγαλύτερη και συχνά απαραίτητη, προκειμένου να μπορέσουν οι πρόσφυγες να λάβουν μια πιο ολοκληρωμένη και ουσιαστική μέριμνα σε όλους τους τομείς. Έτσι, ένα τμήμα του camp χρησιμοποιείται για την καραντίνα του Covid, την οποία την διαχειρίζονται οι Γιατροί του Κόσμου. Πρόκειται για έναν περιφραγμένο με συρματοπλέγματα χώρο και κάποια container. Ωστόσο, αναλυτικότερα για τις υπηρεσίες υγείας ακολουθεί το αντίστοιχο υποκεφάλαιο. Επιπλέον, οι μοναδικές κρατικές υπηρεσίες που λειτουργούν μέσα στο camp είναι ο ΕΟΔΥ, η αστυνομία, για να γίνεται ο έλεγχος εισόδου και εξόδου από το camp και ο στρατός ορισμένες φορές που αναλαμβάνει τον διαμοιρασμό τροφίμων. Συνεπώς, η συντριπτική πλειοψηφία είναι οι διάφορες ΜΚΟ που αναλαμβάνουν να καλύψουν τις ανάγκες των προσφύγων και τα κενά που αφήνει ο κρατικός μηχανισμός, από ιατροφαρμακευτική έως ψυχοκοινωνική στήριξη. Το εντυπωσιακό είναι ότι, παρά την οφθαλμοφανή ύπαρξη ουσιαστικών ελλείψεων και αναγκών για τους πρόσφυγες σε όλους τους τομείς, όπως θα φανεί και παρακάτω, στην αντίστοιχη ερώτηση η απάντηση ήταν πως όλα καλύπτονται επαρκώς, ενώ η κοινωνική πολιτική φαίνεται να περιορίζεται στο μοίρασμα σκηνών:

«Κοίταξε να δεις, τη διαχείριση του προσφυγικού την έχει η κυβέρνηση. Οι δήμοι και οι περιφέρειες δρουν βοηθητικά. [...] Αυτή τη στιγμή δε νομίζω ότι έχουν ιδιαίτερες ανάγκες, διότι είναι πολύ λίγοι, δηλαδή θέμα τροφής, υγείας, περίθαλψης, καθαριότητας, στέγασης, νομίζω δεν έχουν κανένα θέμα. Τότε που ήταν 25.000, ναι υπήρχαν πολλά θέματα. Σας είπα εμείς ασχολούμαστε με το θέμα της υγείας, με τροφές και αυτά δεν μας έχει ζητηθεί. Εντάξει, αν μας ζητηθεί κάτι και μπορούμε να το ικανοποιήσουμε, γιατί όχι; Μα δώσαμε και σκηνές. Εντάξει, ό,τι χρειαστεί θα το κάνουμε, άνθρωποι είναι.» (Γιάννης, στέλεχος της αυτοδιοίκησης).

Μέσα από την συζήτηση με το ίδιο στέλεχος της αυτοδιοίκησης, προκύπτει επίσης πως δεν υπάρχει καμία συνεργασία με ΜΚΟ, πέρα από μια μικρή αναφορά στην Ύπατη Αρμοστεία του ΟΗΕ, γιατί δεν υπάρχει εμπιστοσύνη προς τη δράση τους:

«Αυτή τη στιγμή όχι δεν υπάρχει. Αν υπάρχει μια συνεργασία, σε προσωπικό επίπεδο, περισσότερο είναι με την Ύπατη Αρμοσσία. Με ΜΚΟ δεν έχουμε σχέσεις, γιατί και αυτές, ο ρόλος τους, έχουν αποδειχτεί ότι είναι ύποπτος σε κάποια σημεία. Μα έχουμε και θεσμικό ρόλο για να έχουμε σχέσεις.»

Ένα επιπρόσθετο ζήτημα που προέκυψε έντονα κατά τη διάρκεια της έρευνας, το οποίο μου το ανέφεραν είτε από μόνοι τους οι ερωτώμενοι είτε προέκυψε από τα συμφραζόμενα, είναι το πρόβλημα του ρατσισμού που φαίνεται να ακολουθεί μια σταθερή πορεία. Ειδικά πριν το ξέσπασμα του κορωνοϊού, το ρατσιστικό στοιχείο στο νησί της Λέσβου είχε έντονη και ανοδική τάση τόσο προς τους ίδιους τους πρόσφυγες αλλά και προς τους εργαζόμενους σε ΜΚΟ:

«Πριν τον κορωνοϊό, θυμάμαι έντονα ότι είχαν έρθει και από Γερμανία ρατσιστές. Υπήρχε φόβος. Είσαι ΜΚΟ θα τις φας, είσαι πρόσφυγας θα τις φας. Ήταν πολύ επικίνδυνο. Εγώ έλεγα τι να κάνω, τι να φορέσω. Επειδή είμαι και μελαχρινή, λέω δουλεύω στους πρόσφυγες, φοράω και αρβύλες, θα με δείρουν. Ήταν τρελό.» (Στέλλα, κοινωνική λειτουργός).

Το ίδιο προκύπτει και από την συνέντευξη με στέλεχος της αυτοδιοίκησης, ο οποίος βλέπει να υπάρχουν εθνικά θέματα σε αυτό και αντιμετωπίζει τους πρόσφυγες ως οικονομικούς μετανάστες, ενώ παράλληλα αυτή η αντίληψη αντανακλάται και στον τρόπο διαχείρισης του προβλήματος:

«Υπάρχουν και εθνικοί λόγοι εδώ πέρα. Δεν μπορεί να έχεις μια πόλη ολόκληρη ανθρώπων που δεν ξέρεις ποιοι είναι, δεν ξέρεις τι έχουν φέρει. Τότε η δεύτερη πόλη στο νησί ήταν αυτοί, η Μόρια. Εν τω μεταξύ τους έβρισκαν μετά από μέρες, άνετα θα μπορούσε να κουβαλήσει οπλισμό, να τον χώσει πουθενά, να τον κρύψει και να πάει να τον πάρει μετά. [...] Δηλαδή, δεν μπορεί να είσαι πρόσφυγας και να έχεις 500.000€ στη τσέπη. Είχαν πεντακοσάρικα. Ή να είσαι με το λάπτοπ, που δεν έχει πατήσει εδώ πέρα ακόμα, ή με το τάμπλετ ή το κινητό, πέμπτης γενιάς, έκτης γενιάς και εμείς καθόμαστε εδώ πέρα με τα συμβατικά. Ή το νύχι, το βαμμένο, οι γυναίκες. Πού είναι; Δεν είδα εγώ πρόσφυγες. Αυτοί ήταν άλλης κατηγορίας. Τώρα, να τον χαρακτηρίζεις πρόσφυγα επειδή ήταν γκέι. Εντάξει, τους γκέι δεν τους θέλουμε συνήθως. Ρατσιστικά, εντάξει. Ή να είναι λεσβίες ή να είναι ξέρω γω το μαλλί τους, το.. ιδιομορφίες.»

Επομένως, αυτό που αναδεικνύεται από την έρευνα πεδίου, το οποίο ενισχύεται ακόμη περισσότερο και παρακάτω, είναι ότι το ελληνικό κράτος πρόνοιας οπισθοχωρεί, επιτρέποντας σε άλλους φορείς, μη κρατικούς, να επιτελέσουν το έργο του. Η απουσία της επίσημης παρέμβασης επιτρέπει στις ΜΚΟ να οργανώσουν μόνες τους παρεμβάσεις στο πεδίο, τη στιγμή που η ρατσιστική αντιμετώπιση καθορίζει και το εύρος της παρουσίας των τοπικών αρχών, όπως και τις πολιτικές που εφαρμόζονται. Από τη στιγμή μάλιστα που από πλευράς τοπικής αυτοδιοίκησης οι πρόσφυγες αντιμετωπίζονται με καχυποψία και ως πιθανοί «εισβολείς», ο σχεδιασμός κοινωνικής πολιτικής είναι αντίστοιχος και μάλλον περιορίζεται στα πολύ βασικά, δηλαδή την παροχή τροφής και προσωρινής φιλοξενίας. Ουσιαστικά, οι ΜΚΟ έχουν αναλάβει την φροντίδα των προσφύγων. Πρόκειται για μια τάση στην κοινωνική πολιτική, στα πλαίσια του ρεύματος του προνοιακού πλουραλισμού, την οποία βλέπουμε να επιτελείται έντονα και στο προσφυγικό ζήτημα.

5.1 ΥΓΕΙΑ

Το ζήτημα της παροχής υπηρεσιών υγείας είναι το πιο διευρυμένο από τους τρεις άξονες της παρούσης έρευνας. Αυτό που προέκυψε μέσα από τις συνεντεύξεις είναι πως, σε αντίθεση με την εκπαίδευση και τις νομικές υπηρεσίες, οι υπηρεσίες υγείας, τόσο από το κράτος όσο και από τη δράση των ΜΚΟ, αποτελούν το μεγαλύτερο μέρος των παρεχόμενων υπηρεσιών κοινωνικής πολιτικής. Βέβαια, αυτό που αναδεικνύεται, ήδη από την αρχή της συνομιλίας με τους συνεντευξιαζόμενους, είναι το γεγονός ότι, παρά την ύπαρξη υπηρεσιών από το κράτος, αυτές υπολειτουργούν και ουσιαστικά το μεγαλύτερο βάρος το επωμίζονται εν τέλει οι ΜΚΟ. Μάλιστα, θα μπορούσε να ειπωθεί πως στην πράξη το κράτος είναι απών.

Προσβασιμότητα

Αρχικά, όσον αφορά την προσβασιμότητα των προσφύγων στο αγαθό της υγείας, φαίνεται να είναι εύκολη εντός του χώρου του camp, καθώς στο εσωτερικό του λειτουργεί μονάδα του ΕΟΔΥ και πολλές άλλες ιατρικές οργανώσεις. Συνεπώς, οι πρόσφυγες έχουν την δυνατότητα να επισκεφτούν μέσα στο camp μια σειρά ιατρικών ειδικοτήτων και να εξεταστούν σε πρώτο στάδιο. Όπως άλλωστε επισημαίνεται και

από τον συντονιστή ΜΚΟ, οι υπηρεσίες υγείας εντός camp είναι προσβάσιμες για όλους και, λόγω αυτού, καλύπτονται πολλά από τα ιατρικά προβλήματα που μπορεί να αντιμετωπίζουν οι πρόσφυγες:

«Όσον αφορά το κομμάτι του camp, θεωρώ ότι η πρόσβαση είναι απόλυτη, ελεύθερη, μπορεί να έρχεται οποιοσδήποτε θέλει. Πέρα από τον ΕΟΔΥ, που κάνει και τον συντονισμό των ιατρικών οργανώσεων, υπάρχουν πάρα πολλές ιατρικές οργανώσεις, με δύο βάρδιες, ειδικότητες όπως γυναικολόγοι, παιδίατροι. Οφθαλμίατροι, οδοντίατροι, σίγουρα ψυχολόγοι, οπότε όσον αφορά το camp θεωρώ ότι, και δεδομένου ότι έχουμε 3500 αυτή τη στιγμή, καλύπτεται ιατρικά.»

Όμως, το ζήτημα που τίθεται είναι πως δεν μπορούν σε καμία περίπτωση να επισκεφτούν μόνοι τους το Νοσοκομείο της Μυτιλήνης (Βοστάνειο). Για την μεταφορά τους εκεί ακολουθείται μια πολύ συγκεκριμένη διαδικασία: πρέπει πρώτα να εξεταστούν από γιατρό εντός του camp, είτε είναι του ΕΟΔΥ είτε των διάφορων ΜΚΟ, και, έπειτα, σε ρόλο ενδιάμεσου, αν το κρίνουν εκείνοι απαραίτητο και κυρίως αν δεν είναι σε θέση να θεραπευτεί το εκάστοτε πρόβλημα υγείας από τους ίδιους επί τόπου, τότε τους παρέχεται παραπεμπτικό και κλείνεται ραντεβού στο Νοσοκομείο:

«Πάντα θα πάνε πρώτα στον γιατρό που έχει το camp, είτε θα τους έχουν δει οι γιατροί εκεί πέρα και θα τους παραπέμψουνε στο νοσοκομείο ή στο κέντρο υγείας. Αν είναι κάτι που δεν μπορούν να αντιμετωπίσουν στο camp, σίγουρα θα τους στείλουν στο νοσοκομείο. Τους κλείνονται ραντεβού.» (Μυρσίνη, μαία).

Βέβαια, ένα βασικό πρόβλημα, αναφορικά με την αδυναμία πρόσβασης στο Νοσοκομείο Μυτιλήνης, φαίνεται να είναι και ο απαιτούμενος χρόνος αναμονής στα ραντεβού των προσφύγων, γεγονός που μπορεί να είναι καθοριστικό για την υγεία τους:

«Το πρόβλημά μας είναι εκτός camp, με τις δομές υγείας του κράτους, δηλαδή το ΙΚΑ και το νοσοκομείο. Το νοσοκομείο ούτως ή άλλως είχε κορεστεί και πριν το προσφυγικό, ούτως ή άλλως άμα κλείναμε ένα ραντεβού θα μας πήγαινε μετά από δύο τρεις μήνες, οπότε λογικό είναι όταν προσέρχεται άλλο ένα πολύ μεγάλο μέρος του πληθυσμού του camp προς το νοσοκομείο, γιατί κάποιες εξετάσεις και κάποιες ειδικότητες δεν είναι δυνατόν να διεκπεραιωθούν στο camp, θα πρέπει μοιραία να πάνε στο νοσοκομείο. Εκεί υπάρχει πρόβλημα, διότι θα παραταθεί πάρα πολύ ο χρόνος αναμονής στα ραντεβού.» (Γιώργος, συντονιστής ΜΚΟ).

Μάλιστα, το πρόβλημα γίνεται ακόμα πιο σύνθετο στην περίπτωση που υπάρχει ανάγκη για μεταφορά πρόσφυγα σε νοσοκομείο της Αθήνας. Όλη αυτή η γραφειοκρατία και η καθυστέρηση, καθώς και η απροθυμία του κρατικού μηχανισμού να εξασφαλίσει στους πρόσφυγες το δικαίωμά τους για ίση πρόσβαση στο αγαθό της υγείας, μπορεί να έχουν ως συνέπεια μόνιμες βλάβες στην υγεία των προσφύγων ή, ακόμα χειρότερα, να χάνονται ανθρώπινες ζωές:

«Πάρα πολλά τραγικά αποτελέσματα, θανάτους, μη αναστρέψιμες, τέλος πάντων, βλάβες στην υγεία. Εμείς πρόσφατα χάσαμε και μία εντολέα μας, μία γυναίκα από τη Συρία 60+ χρονών από ανακοπή, η οποία δεν έμενε βέβαια στον Καρα Τεπέ, αλλά εδώ και πάρα πολλούς μήνες είχε αρθεί ο γεωγραφικός περιορισμός και έπρεπε να έχει μεταφερθεί στην ενδοχώρα, για να της παρασχεθούν οι κατάλληλες συνθήκες υποδοχής, η κατάλληλη ιατροφαρμακευτική περίθαλψη. Δεν συνέβη ποτέ, πέθανε. Και έχω και άλλες πολλές τέτοιες περιπτώσεις από την εμπειρία μου στη Μυτιλήνη και όχι μόνο.» (Νίκος, δικηγόρος).

Επομένως, αυτό που γίνεται αντιληπτό είναι πως το δικαίωμα στην περίθαλψη και την υγεία τυπικά υπάρχει και, θεωρητικά, η πρόσβαση σε αυτό είναι ανοιχτή για όλους. Ωστόσο, όσον αφορά τους πρόσφυγες, αυτό που παρατηρείται είναι ότι υφίστανται γραφειοκρατία και περιορισμούς, κάτι που δεν ισχύει για τους υπόλοιπους κατοίκους του νησιού, δηλαδή η αδυναμία άμεσης πρόσβασης σε Κέντρο Υγείας ή στο Νοσοκομείο. Το Νοσοκομείο Μυτιλήνης, όπως θα φανεί και στη συνέχεια, δεν ήταν, αλλά ούτε και τώρα είναι, κατάλληλα προετοιμασμένο για την εξυπηρέτηση τόσο μεγάλου όγκου ασθενών, με συνέπεια να παραμελείται η υγεία των προσφύγων.

ΕΟΔΥ

Ο ΕΟΔΥ αποτελεί τον μοναδικό κρατικό φορέα υγείας που λειτουργεί εντός του camp του Καρα Τεπέ. Η λειτουργία του μέσα στο camp επιβεβαιώνεται και από την συνέντευξη με το στέλεχος της αυτοδιοίκησης και, απ' ότι φαίνεται, είναι ο μοναδικός τρόπος εμπλοκής της τοπικής αυτοδιοίκησης στο πεδίο της παροχής υπηρεσιών υγείας για τους πρόσφυγες:

«Στο θέμα της υγείας, εδώ και χρόνια, διαθέτουμε δικό μας ιατρείο, το πληρώνουμε εμείς, στο χώρο του ΚΥΤ, με γιατρό, με νοσηλευτικό προσωπικό, το οποίο εξετάζει τους πρόσφυγες, ιδίως για τον covid. Συνεργασία με τον ΕΟΔΥ, αλλά είναι δικό μας.»

Ωστόσο, αυτό που γίνεται αντιληπτό μέσα από την συζήτηση με τους ερωτώμενους είναι το γεγονός ότι ο ΕΟΔΥ υπολειτουργεί, σε βαθμό να τον στηρίζουν οι άλλες μη κρατικές ιατρικές οργανώσεις μέσα στο camp. Επίσης, συχνά παρατηρούνται φαινόμενα διάκρισης από το προσωπικό του ΕΟΔΥ, γεγονός που καταλήγει να δυσχεραίνει την υφιστάμενη κατάσταση, ενώ το προσωπικό χαρακτηρίζεται ως αναποτελεσματικό:

«Από ότι κατάλαβα όμως, ο ΕΟΔΥ δεν είναι τόσο αποτελεσματικός, οπότε ζητάει από τους Γιατρούς του Κόσμου βοήθεια, φέρτε έναν γιατρό κάτω στον ΕΟΔΥ να μας καλύψει κάπου. Που κανονικά θα έπρεπε να ηγείσαι μιας κατάστασης. Ξέρω ότι πάει γιατρός και καλύπτει τον ΕΟΔΥ βάρδιες. Αυτό είναι λίγο προβληματικό. [...] Εγώ βλέπω, συγγνώμη που θα το πω, και από τον ΕΟΔΥ μέσα στο camp, υπάρχουν διακρίσεις. Ο ΕΟΔΥ είναι ένας κρατικός φορέας και αυτοί που δουλεύουν, παρατηρείται ότι υπάρχει μία όχι τόσο φιλική διάθεση. Για μένα αυτό είναι απαγορευτικό. Με όλες τις επιφυλάξεις, εμείς στην οργάνωσή μας το συζητάμε αυτό, ότι δεν είναι ευέλικτοι και δεν είναι και αποτελεσματικοί. Δεν κάνουν τη δουλειά τους σωστά, να μπορούμε να τελειώνουμε με κάποια πράγματα. Είναι δηλαδή σε θέσεις που δεν πρέπει, που ενώ θα πρέπει να διευκολύνουν μια κατάσταση, τη δυσκολεύουν.» (Στέλλα, κοινωνική λειτουργός).

Πέρα από την παροχή υπηρεσιών υγείας, ο ΕΟΔΥ είναι υπεύθυνος και για την εκτίμηση της ευαλωτότητας (ιατρικές και ψυχοκοινωνικές εξετάσεις). Η «ευαλωτότητα» ουσιαστικά είναι η κάρτα αλλοδαπού και αναφέρεται σε κάποια πολύ βασικά χαρακτηριστικά – μειονεξίες, τα οποία, αν πληρούνται, οι πρόσφυγες έχουν, μεταξύ άλλων, κάποια προνόμια και καλύτερο τρόπο μεταχείρισης:

«Η ευαλωτότητα ήταν πολύ σημαντική για τους πρόσφυγες γιατί μπορούσαν να κάνουν πάρα πολλά πράγματα, από το να πάνε σε καλύτερες συνθήκες να μείνουν μέχρι να μεταφερθούν στην Αθήνα. Ή είχαν καλύτερη διαχείριση είτε σε ουρά με φαγητό είτε οπουδήποτε. Τώρα υπάρχει, ο ΕΟΔΥ το κάνει πάλι στο Μαυροβούνι, αλλά νομίζω έχουν κόψει. [...] Ήξεραν ότι η ευαλωτότητα τους βοηθάει, ήθελαν με οποιονδήποτε τρόπο να το αποκτήσουν. Ερχόμασταν σε αντιπαράθεση πάρα πολλές φορές, απειλές, είχαμε διάφορα, αλλά τους καταλαβαίνω από τη μία, γιατί αν ένα χαρτί αλλάζει όλη την συμπεριφορά απέναντί σου και μπορεί και να σε

πάει να φύγεις από εδώ, νομίζω ο καθένας θα προσπαθούσε να το πάρει.»
(Μυρσίνη, μαία).

Νοσοκομείο Μυτιλήνης

Η κατάσταση που επικρατεί το τελευταίο χρόνο στο Νοσοκομείο Μυτιλήνης είναι σαφώς πολύ καλύτερη και περισσότερο οργανωμένη, σε σύγκριση με τα πρώτα χρόνια του προσφυγικού. Εξάλλου, όπως προαναφέρθηκε, η μεταφορά των προσφύγων σε αυτό γίνεται πλέον μόνο μετά από το αντίστοιχο παραπεμπτικό και σε περιπτώσεις έκτακτης ανάγκης. Για παράδειγμα, τα τμήματα της μαιευτικής και του παιδιατρικού δεν έχουν καθημερινά μεγάλο όγκο προσφύγων, αλλά ούτε και το υπόλοιπο νοσοκομείο, αφού τα περισσότερα περιστατικά κρατούνται εντός camp και θεραπεύονται από τους ιατρούς συνήθως των ΜΚΟ. Όμως, αυτό που προέκυψε μέσα από τις συνεντεύξεις είναι ότι πολλές φορές, οι ΜΚΟ δρουν και σε ρόλο ενδιάμεσου και ως μέσο πίεσης και διευκόλυνσης, καθώς προσπαθούν να επισπεύσουν τις διαδικασίες για τη νοσηλεία και μεταφορά έκτακτων και σοβαρών περιστατικών, κάτι που θα έπρεπε να γίνεται κανονικά άμεσα από το Νοσοκομείο, χωρίς γραφειοκρατία και καθυστερήσεις, όπως θα συνέβαινε με οποιονδήποτε πολίτη:

«Προσπαθούμε μόνο τα υπερ.-επείγοντα να απασχολήσουν το νοσοκομείο. Και υπάρχει μεγάλη καθυστέρηση. Ας πούμε, είναι μια έγκυος, η οποία έχει ένα μεγάλο όγκο στη μήτρα. Δηλαδή, αυτή τώρα, ενώ είναι υπερ.-επείγον, και αν ήταν Ελληνίδα θα έφευγε κατευθείαν στην Αθήνα, πρέπει να περάσει από την επιτροπή, να κριθεί ευάλωτη, να αρθεί ο γεωγραφικός περιορισμός που έχουν όλοι οι πρόσφυγες, για να φύγει στην Αθήνα. Τώρα νοσηλεύτηκε στο νοσοκομείο, που σημαίνει είναι σοβαρά, και περιμένουμε να δούμε πώς θα τη στείλουμε στην Αθήνα.» (Στέλλα, κοινωνική λειτουργός).

Αναφορικά τώρα με τη στάση των γιατρών στο Νοσοκομείο, οι γνώμες δίστανται. Το ιατρικό και νοσηλευτικό προσωπικό του Νοσοκομείου αριθμητικά είναι πολύ λιγότερο σε σχέση με τις ανάγκες και τον όγκο των ασθενών (γηγενείς και πρόσφυγες) που καλείται να θεραπεύσει και χαρακτηρίζεται από τους ερωτώμενους ως κουρασμένο. Ορισμένοι από τους συνεντευξιζόμενους βλέπουν να υπάρχει μια «αμυντική» στάση είτε γιατρών είτε νοσηλευτών, κάτι που παρεμποδίζει και την ομαλή

πρόσβαση και εξυπηρέτηση των προσφύγων, ενώ άλλοι θεωρούν ότι κάτι τέτοιο δεν υφίσταται:

«Κοίτα, είναι λίγοι, είναι ένα προσωπικό κουρασμένο. Γιατί το μεταναστευτικό δεν είναι από το 2015. Το 2015 ήταν η μετακίνηση μεγάλου πληθυσμού. Ήταν πολύ κουρασμένοι, δηλαδή δύσκολα χρόνια που έχω αναλάβει εγώ το αναγνωρίζουν ότι τους έχω βοηθήσει πάρα πολύ.» (Μαρία, παιδίατρος).

«Θα τον βάλουν τελευταίο να τον δουν. Σε επείγοντα εντάζει θα δοθεί. Μπορεί να είναι στα ραντεβού, στα εξωτερικά ιατρεία π.χ. και όχι μόνο τώρα στο νοσοκομείο, και πιο πριν. Και παλιότερα, όταν πηγαίναμε για να τους δει ο γιατρός, πρώτα θα βάζανε τους Έλληνες και μετά.» (Μυρσίνη, μαία).

«Για κάποιους ναι ο φόρτος εργασίας ίσως τους είναι κάτι που δημιουργεί αρνητικότητα προς τον εξυπηρετούμενο, προς τον ασθενή, αλλά σε γενικές γραμμές σε επίπεδο γιατρών δεν έχουμε τέτοια θέματα. Ίσως σε χαμηλότερα κλιμάκια ναι, στην καθημερινότητα να αντιμετωπίζουμε κάποια προβλήματα, αλλά δεν είναι τόσο τραγικά, είναι διαχειρίσιμα.» (Γιώργος, συντονιστής ΜΚΟ).

Στη διάσταση των δαπανών νοσηλείας, οι συνεντευξιαζόμενοι δεν φαίνεται να γνωρίζουν επακριβώς τι συμβαίνει. Πιο συγκεκριμένα, κάποιοι από τους ερωτώμενους υποστηρίζουν ότι πρόκειται για κρατικές δαπάνες, ενώ άλλοι ότι προέρχονται από ευρωπαϊκά κονδύλια, με αποτέλεσμα να δημιουργείται ασάφεια ως προς την ερώτηση αυτή. Όμως, ο δεύτερος συνεντευξιαζόμενος φαίνεται να έχει καλύτερη εικόνα της κατάστασης και λόγω της θέσης του:

«Υπάρχει ειδικό ταμείο, μετανάστες – πρόσφυγες. Είναι τα κονδύλια που τους έχει δώσει η Ε.Ε. και τους τα καλύπτει. Δεν πληρώνουν οι ΜΚΟ. Το μόνο που μπορεί να τους πληρώσουν οι ΜΚΟ είναι, αν δεν έχει ΑΜΚΑ ο πρόσφυγας, να χρειαστεί μια συνταγή και να πρέπει τα φάρμακα να τα πάρει ο ίδιος είτε να του τα πληρώσουν.» (Μυρσίνη, μαία).

«Όσον αφορά το δημόσιο νοσοκομείο τις καλύπτει προφανώς το κράτος. Νοσηλεύονται όπως νοσηλεύομαστε και εμείς. Κάποιες οργανώσεις ναι, έχουν κάνει συμβάσεις με κλινικές, με ιδιώτες γιατρούς. Όταν θέλουμε κάτι εξειδικευμένο που δεν μπορεί να μας το παράσχει ούτε το νοσοκομείο εδώ,

υπάρχει δυνατότητα να το κάνουμε σε κάποιον γιατρό έξω, το κάνουμε και εμείς.»
(Γιώργος, συντονιστής ΜΚΟ).

Επομένως, οι συνθήκες που επικρατούν μέσα στο Νοσοκομείο της Μυτιλήνης, όπως και τα διάφορα προβλήματα που ανακύπτουν με την αρνητική στάση κάποιων ιατρών και νοσηλευτών ή με το ζήτημα του ΑΜΚΑ, όπως θα φανεί αμέσως παρακάτω, τοποθετούν πρόσθετα εμπόδια στην πρόσβαση των προσφύγων στο αγαθό της υγείας. Αυτό που βλέπουμε επίσης είναι το μοίρασμα της ευθύνης, δηλαδή ο πλουραλισμός στην παροχή υπηρεσιών (Νοσοκομείο και ιατρικές ΜΚΟ), με τις ΜΚΟ να αναλαμβάνουν μεγάλο μέρος της φροντίδας και των εξόδων των προσφύγων για ιατροφαρμακευτική περίθαλψη και να λειτουργούν σε ρόλο «διευκολυντή», ενώ το Νοσοκομείο να αναλαμβάνει τα πιο σοβαρά περιστατικά και αυτά που δεν επιλύονται άμεσα μέσα στο camp από τις οργανώσεις εκεί.

ΑΜΚΑ

Το φλέγον ζήτημα της κατάργησης του ΑΜΚΑ από τους πρόσφυγες τα τελευταία χρόνια έχει δημιουργήσει πολλά προβλήματα, καθώς δεν μπορούν να συνταγογραφηθούν φάρμακα και εξετάσεις. Ως εκ τούτου, η πρόσβαση στις υπηρεσίες και τα προϊόντα υγείας καθίσταται ακόμη δυσκολότερη. Πλέον έχει αλλάξει ονομασία, λέγεται ΠΑΑΥΠΑ, αλλά το πρόβλημα που ανακύπτει είναι πως για μεγάλα χρονικά διαστήματα είναι κλειδωμένο, με αποτέλεσμα να δημιουργούνται κολλήματα στους ανθρώπους και στους γιατρούς. Η πολιτεία έχει ενημερωθεί από τους γιατρούς αλλά υπάρχει αδράνεια:

«Ναι έχει αλλάξει διάφορες ονομασίες, ΠΑΑΥΠΑ, ένα άλλο πρόχειρο που χρησιμοποιείται μόνο για τον εμβολιασμό το Π.Α.Μ.Κ.Α, έχεις δηλαδή έναν Social Number, ο οποίος τον χρειάζεσαι για να εμβολιαστείς. Ήταν κάτι που μέχρι και τους προηγούμενους μήνες, δηλαδή μέχρι και τέλος Μαρτίου μας δημιουργούσε πρόβλημα, δεν είχε λυθεί. Δεν μπορούσαμε να γράψουμε εξετάσεις, δεν μπορούσαμε να γράψουμε την αγωγή, έπρεπε είτε να το καλύψουμε εμείς ως οργάνωση είτε να το αγοράσει εκείνος, όχι με τη συμμετοχή, αλλά με την αρχική του τιμή από το φαρμακείο, πράγμα πάρα πολύ δύσκολο.» (Γιώργος, συντονιστής ΜΚΟ).

«Θέλω να εμβολιάζω σαν παιδίατρος τα παιδιά, με βάση το πρόγραμμα εθνικού εμβολιασμού και δεν μπορώ να τα εμβολιάσω. Ξέρω ότι ο πληθυσμός εδώ μέσα στο camp είναι πληθυσμός ο οποίος έχει πάρει και δεύτερη απορριπτική, με αποτέλεσμα να έχουν κλειδώσει. Δεν λέγεται ΑΜΚΑ, λέγεται ΠΑΑΥΠΑ. Είναι ένας προσωρινός αριθμός. Εεε είναι κλειδωμένα. Ανοίγουν μόνο για λίγο, για τους ενήλικες, για να εμβολιαστούν με το εμβόλιο του Covid και ξανακλείνουν.»
(Μαρία, παιδίατρος).

Συνεπώς, αυτό που προκύπτει μέσα από την έρευνα είναι ότι οι πρόσφυγες έρχονται αντιμέτωποι με διάφορα προβλήματα πρόσβασης και ορθής εξυπηρέτησης από το υπάρχον σύστημα υγείας, καθώς η διαδικασία στην πράξη είναι αρκετά περίπλοκη και φαίνεται να υπάρχει απροθυμία από μεριάς κράτους για βελτίωση και επίσπευση των διαδικασιών. Επίσης, οι κρατικές υπηρεσίες υγείας, όπως είναι ο ΕΟΔΥ εντός camp, υπολειτουργούν και είναι αναποτελεσματικές. Τα προβλήματα του κρατικού μηχανισμού είναι πολλά και συχνά εξόφθαλμα, ενώ από την άλλη οι ΜΚΟ υποκαθιστούν σημαντικά αυτή την αναιμική λειτουργία του κράτους. Μάλιστα, ήδη από το κεφάλαιο των υπηρεσιών υγείας, αρχίζει να διαφαίνεται ότι το λεγόμενο πλουραλιστικό μείγμα δεν είναι ιδιαίτερα λειτουργικό και, αναλογικά, οι ΜΚΟ καταλήγουν να είναι σχεδόν ο αποκλειστικός πάροχος της κοινωνικής φροντίδας των προσφύγων.

5.2 ΕΚΠΑΙΔΕΥΣΗ

Αναφορικά με την εκπαίδευση των προσφύγων, το δημόσιο εκπαιδευτικό σύστημα εμφανίζει σοβαρές ελλείψεις. Όπως αναδεικνύεται μέσα από τις συνεντεύξεις, η παρουσία ανήλικων προσφυγόπουλων στο ελληνικό σχολείο είναι ελάχιστη, με το ρατσιστικό στοιχείο να αποτελεί αποτρεπτικό παράγοντα. Από την άλλη, για τους ενήλικες πρόσφυγες δεν έχουν προβλεφθεί καθόλου μαθήματα σε καμία δημόσια δομή στο νησί, με τις ΜΚΟ να αναλαμβάνουν εξ' ολοκλήρου την εκπαίδευσή τους. Όπως προκύπτει και από την συνέντευξη με στέλεχος της αυτοδιοίκησης δεν φαίνεται να υπάρχει κάποιο ενεργό πρόγραμμα εκπαίδευσης προσφύγων. Άρα, πρόκειται για άλλη μια πτυχή των υπηρεσιών κοινωνικής πολιτικής που παρέχονται σχεδόν κατ' αποκλειστικότητα από τις ΜΚΟ.

Προσβασιμότητα

Το δικαίωμα στην εκπαίδευση, θεωρητικά, είναι προσβάσιμο για όλους, είτε πρόκειται για Έλληνες πολίτες είτε για πρόσφυγες. Είναι κατοχυρωμένο ήδη από το 1948 με την Οικουμενική Διακήρυξη για τα Ανθρώπινα Δικαιώματα¹⁰. Το πρόβλημα έγκειται στον λανθασμένο και ελλιπή τρόπο που επικοινωνείται το δικαίωμα αυτό στους πρόσφυγες, το οποίο σε συνδυασμό με τις υπάρχουσες αντικειμενικές συνθήκες εντός camp, καθιστά την εκπαίδευση των ενήλικων και ανήλικων προσφύγων, αν όχι αδύνατη, εξαιρετικά δύσκολη:

«Σε σχέση με τους ενήλικες, ας πούμε, η κατάσταση είναι τραγική, διότι δεν υπάρχει κάποια δομή, κρατική, κεντρική, που να παρέχει αυτή την υπηρεσία. Οπότε γίνεται από ΜΚΟ. Και μετά, όσον αφορά τα παιδιά τα ανήλικα, επίσης είναι ένα πράγμα το οποίο δεν επικοινωνείται, από όσο έχω δει εγώ, με τον τρόπο που θα έπρεπε, που σημαίνει ότι οι άνθρωποι έχουν ελλειψείς πληροφορίες. Όταν ζουν μέσα στο camp θα πρέπει, επίσης μέσω μιας ΜΚΟ, να κανονιστεί η μεταφορά των παιδιών από το camp στο σχολείο και αντίστροφα. Οπότε, αν ένας άνθρωπος, ο οποίος δεν μιλάει ελληνικά, δεν μιλάει αγγλικά, ο οποίος καταφέρνει να βρει πρόσβαση σε αυτή τη πληροφορία, οπότε να γράψει τα παιδιά του στο σχολείο, να βρει την όποια ΜΚΟ για να γίνει η μεταφορά. Αφού λοιπόν γίνουν όλα αυτά, ζώντας μέσα στο camp, έχοντας ρεύμα τέσσερις ώρες τη μέρα, ζώντας σε μια σκηνή με άλλους 6-7-8-15, θα πρέπει να στείλει το παιδί του στο σχολείο, το οποίο θα αντιμετωπίσει ένα σχολείο που στην πραγματικότητα υπάρχουν ελάχιστες τάξεις ένταξης. Οπότε θα πάει ένα παιδάκι σχολείο, μιλάει μια γλώσσα που δεν καταλαβαίνει τίποτα, plus να αντιμετωπίσει τον ρατσισμό.» (Χριστίνα, κοινωνική λειτουργός).

Συνεπώς, την εκπαίδευση των προσφύγων την αναλαμβάνουν κυρίως οι διάφορες ΜΚΟ που δραστηριοποιούνται στη Λέσβο, εντός ή εκτός camp. Ωστόσο, όσον αφορά το δημόσιο σχολείο, έχουν γίνει και ορισμένες επιτυχημένες προσπάθειες ένταξης των παιδιών των προσφύγων σε αυτό, μικρού όμως βεληνεκούς και συχνά ερχόμενα αντιμέτωπα με τον ρατσισμό:

¹⁰ https://www.ohchr.org/EN/UDHR/Documents/UDHR_Translations/grk.pdf.

«Σε κάποιες περιπτώσεις υπήρχαν και επιτυχημένες προσπάθειες συνήθως με λιγότερα παιδιά. Παρακολουθούσαν μαθήματα με παράλληλη στήριξη στο γυμνάσιο και δεν γνωρίζω εάν αργότερα εντάσσονταν σε κανονική τάξη με τα υπόλοιπα παιδιά. Υπάρχουν και θετικά παραδείγματα της προσπάθειας ένταξης των παιδιών στην τυπική εκπαίδευση. Οι τοπικές αρχές ήταν επίσης αρνητικοί, οι γονείς και οι εκπαιδευτικοί που δεν ήθελαν τα παιδιά πρόσφυγες στα σχολεία πολλές φορές είχαν τη στήριξη των τοπικών αρχών, όχι μόνο στη Μυτιλήνη αλλά και σε όλη την Ελλάδα. Και το Υπουργείο Παιδείας δεν πιστεύω ότι έκανε κάποια ιδιαίτερη κίνηση για να το διαχειριστεί, αντιθέτως δεν αναλάμβαναν καμία μορφή παρέμβασης.» (Ελένη, κοινωνιολόγος).

Επιπρόσθετα, σχετικά με τη δημόσια εκπαίδευση, οι Δομές Υποδοχής για την Εκπαίδευση των Προσφύγων (ΔΥΕΠ) ιδρύθηκαν ήδη από το 2016, με στόχο την ένταξη των προσφυγόπουλων στην τυπική εκπαίδευση. Σύμφωνα με το σχετικό ΦΕΚ¹¹, οι ΔΥΕΠ θα λειτουργούν στο διάστημα 14:00-18:00 στις Διευθύνσεις Π.Ε. της χώρας, όπου υπάρχουν χώροι φιλοξενίας προσφύγων. Όμως, στην σχετική ερώτηση, αναφορικά με την λειτουργία και την αξιολόγηση αυτής στο νησί της Λέσβου, οι δύο συνεντευξιαζόμενες έδωσαν την ίδια απάντηση, ότι δεν γνωρίζουν τίποτα για αυτές τις δομές. Μάλιστα, φάνηκαν έκπληκτες γιατί δεν τις είχαν ακούσει ξανά και το θεώρησαν δική τους παράλειψη. Πάραυτα, δεν νομίζουν ότι λειτουργεί κάτι τέτοιο στη Λέσβο, κάτι που είναι ακόμα πιο περιοριστικό για τα παιδιά και την εκπαίδευσή τους. Το γεγονός αυτό λοιπόν, σε συνδυασμό με τη γενικότερη δυσκολία πρόσβασης στη δημόσια εκπαίδευση, καθώς και την απουσία πρόβλεψης δημόσιων εκπαιδευτικών δομών για τους ενήλικες πρόσφυγες, αποδεικνύει πως δεν μπορεί να γίνεται λόγος για οργανωμένο πλουραλιστικό σχήμα, μονάχα για κάποιες αποσπασματικές ενέργειες.

Ανάγκες και Προβλήματα

Οι εκπαιδευτικές ανάγκες των προσφύγων συμπυκνώνονται στα μαθήματα ελληνικών και αγγλικών, αλλά και γενικότερα των προγραμμάτων ένταξης. Όμως, και σε αυτή τη περίπτωση φαίνεται να ακολουθείται η λογική της μη παρέμβασης από το κράτος. Όσον αφορά τα προβλήματα αναφορικά με την εκπαίδευση, αυτά ήταν πολλά ήδη από την εποχή της Μόριας:

¹¹ <https://www.minedu.gov.gr/publications/docs2016/%CE%96%CE%95%CE%A0.pdf>.

«Όταν δίδασκα μέσα στη Μόρια υπήρχαν άνθρωποι που για να έρθουν για μάθημα ελληνικών θυσιάζαν το φαγητό τους. Οι μαθητές συχνά δεν ερχόντουσαν δεύτερη ή τρίτη φορά, είτε γιατί έφευγαν από το νησί λόγω απορριπτικής, είτε γιατί έφευγαν από το camp και πήγαιναν σε άλλη δομή ή στην Αθήνα. Ήταν πολύ δύσκολο να διδάξεις σε αυτό το περιβάλλον.» (Ελένη, κοινωνιολόγος).

Σήμερα, τα προβλήματα εντοπίζονται στην ελλιπή οργάνωση και πληροφόρηση από πλευράς κράτους, καθώς και στο γεγονός ότι ακόμα και μέσα στις ΜΚΟ επιλέγονται εκπαιδευτικοί απόφοιτοι ελληνικής φιλολογίας, κάτι που δείχνει να παραμελείται η ανάγκη των προσφύγων μαθητών για εκμάθηση αγγλικών κυρίως και όχι ελληνικών:

«Η οργάνωση που εργάζομαι αντιμετωπίζει το πρόβλημα ότι έχει προσλάβει δασκάλες που έχουν τελειώσει ελληνική φιλολογία, αλλά τα παιδιά που έχουν στους ξενώνες και πηγαίνουν στο σχολείο της δεν ενδιαφέρονται να μάθουν ελληνικά. Επομένως, καλείται μια εκπαιδευτικός που δεν έχει σπουδάσει αγγλική φιλολογία και μπορεί να μην έχει και εμπειρία να διδάσκει την αγγλική γλώσσα, με το όποιο πιστοποιητικό μπορεί να έχει. Το γεγονός αυτό έχει να κάνει με το κράτος το οποίο θέλει τα παιδιά να μάθουν ελληνικά για αυτό και προσλαμβάνει φιλόλογους, δεν καταλαβαίνει ότι πρέπει να κινηθεί με βάση τις ανάγκες και τη ζήτηση των μαθητών και όχι με βάση το τί θα ήθελε. Η Μυτιλήνη έχει ένα 70% που θέλει να μάθει αγγλικά και ένα 30% που θέλει να μάθει ελληνικά.» (Ελένη, κοινωνιολόγος).

Τοπική Κοινωνία

Η στάση της τοπικής κοινωνίας σχετικά με την εκπαίδευση των προσφυγόπουλων και την παρουσία τους στα σχολεία της Λέσβου δεν είναι ιδιαίτερα φιλική όπως φαίνεται. Προφανώς, δεν μιλάμε για το σύνολο της τοπικής κοινωνίας, όμως μεγάλο μέρος αυτής εκδηλώνει ένα έντονα ρατσιστικό λόγο και στάση ακόμα και απέναντι σε μικρά παιδιά. Η δυσαρέσκεια λοιπόν των πολιτών από το προσφυγικό εν γένει, συχνά αντανάκλαται πάνω στα παιδιά των προσφύγων, τα οποία είναι πολλές φορές αποδέκτες ρατσιστικών φαινομένων. Το αποκορύφωμα ήταν σε ένα σχολείο ενός χωριού της Λέσβου, όπου οι γονείς των μαθητών συμμετείχαν ενεργά στην κατάληψη του σχολείου με αίτημα να μην πάνε τα προσφυγόπουλα σχολείο, με την έμμεση στήριξη της τοπικής αυτοδιοίκησης και την παρουσία των ΜΑΤ:

«Αυτό δεν είναι το μοναδικό αισχρό παράδειγμα ακραίας ρατσιστικής συμπεριφοράς απέναντι στα παιδάκια που καταφέρνουν να πάνε σχολείο. Με την κατάληψη σε ένα σχολείο εδώ στη Λέσβο που πήγαν τα ΜΑΤ στο τέλος. Οπότε, ναι υπάρχει ρατσισμός, οι τοπικές κοινωνίες δεν αποδέχονται. Η τοπική κοινωνία αντιδρά με το να πηγαίνουν τα παιδιά στο σχολείο.» (Χριστίνα, κοινωνική λειτουργός).

«Γνωρίζω χαρακτηριστική ιστορία για ένα χωριό εδώ στο νησί το οποίο είχε επιλεχθεί για να υποδεχτεί ασυνόδευτα παιδιά μεταναστών και, δυστυχώς, την πρώτη μέρα που έφτασαν τα παιδιά με το λεωφορείο και οι ντόπιοι γονείς δεν ήθελαν καν να κατέβουν τα παιδιά από το λεωφορείο γιατί θα κολλήσουν τα παιδιά τους. Για άλλη μια φορά η πανδημία χρησιμοποιήθηκε σαν πρόσχημα. Αλλά και παρόμοιες αντιδράσεις δεν έλειπαν και πριν την πανδημία.» (Ελένη, κοινωνιολόγος).

Αυτού του τύπου οι συγκεντρώσεις στα σχολεία του νησιού, αλλά και γενικότερα οι διαμαρτυρίες κατά του προσφυγικού, φαίνεται να έχουν και τη σύμφωνη γνώμη της τοπικής αυτοδιοίκησης, καθώς η απομάκρυνση όλων των προσφύγων από το νησί αποτελεί και τη βασική της θέση:

«Η κοινωνία έχει κουραστεί με το προσφυγικό και στα τρία νησιά. Δεν είναι τυχαίο ότι η μεγαλύτερη συγκέντρωση που έγινε ποτέ στη Μυτιλήνη ήταν αυτή του Μουτζούρη¹². Η συγκέντρωση που έκανε την πρώτη χρονιά για το προσφυγικό, ξεσηκώθηκε όλος ο κόσμος, όταν ήρθαν τα ΜΑΤ εδώ να επιβάλουν με το ζόρι την δομή που ήθελαν να κάνουν στη Καραβά. Σταμάτησε αυτή η δομή. [...] Άρα, η τοπική αυτοδιοίκηση δεν θέλει να υπάρχουν μόνιμες δομές. Απλώς θέλει έναν χώρο να γίνεται η καταγραφή, να ξεχωρίζει η ήρα από το στάρι που λέμε, άλλος πρόσφυγας, άλλος οικονομικός μετανάστης, όποιος παίρνει την ιδιότητα του πρόσφυγα να φεύγει και οι υπόλοιποι να επαναπροωθούνται στην Τουρκία.» (Γιάννης, στέλεχος της αυτοδιοίκησης).

¹² <https://www.amna.gr/ota/article/424464/Megales-sugkentroseis-diamarturias-se-Mutilini--Chio--Samo-kai-Lero-gia-to-prosfugiko-metanasteutikorn>.

Συμπερασματικά, το αφήγημα περί προνοιακού πλουραλισμού, σε επίπεδο εκπαίδευσης τουλάχιστον, είναι ανυπόστατο. Οι ΜΚΟ έχουν αναλάβει πλήρως την εκπαίδευση ανήλικων και ενήλικων προσφύγων στη Λέσβο, με πολύ λίγες περιπτώσεις παιδιών να μπορούν να έχουν πρόσβαση και ομαλή ένταξη στο δημόσιο ελληνικό εκπαιδευτικό σύστημα του νησιού. Η τοπική αυτοδιοίκηση και μεγάλο τμήμα της κοινωνίας του νησιού φαίνεται να είναι αντίθετο με την εκπαίδευσή τους στα δημόσια σχολεία, γεγονός που αποδυναμώνει ακόμα περισσότερο το υφιστάμενο πλαίσιο.

5.3 ΝΟΜΙΚΕΣ ΥΠΗΡΕΣΙΕΣ

Η ενότητα των παρεχόμενων νομικών υπηρεσιών στους πρόσφυγες είναι η πιο σύνθετη. Οι διαδικασίες ασύλου τα τελευταία χρόνια αλλάζουν διαρκώς, ειδικά μετά τη Συμφωνία Ε.Ε.-Τουρκίας, με τους όρους να γίνονται συνεχώς πιο αυστηροί και το κράτος να θέτει νέα εμπόδια, καθιστώντας τη διαδικασία ακόμη δυσκολότερη. Για τον λόγο αυτό, παρακάτω θα γίνει μια συνοπτική παρουσίαση των αλλαγών για τα διαστήματα 2016-2019 και 2019-σήμερα, όπως μου τα εξήγησε στην αντίστοιχη συνέντευξη ο δικηγόρος, προκειμένου να γίνει πιο κατανοητό το ευρύτερο πλαίσιο. Αυτό που υπάρχει πλέον από πλευράς κράτους είναι το Μητρώο Δικηγόρων, το οποίο όμως αποτελείται από πολύ μικρό αριθμό δικηγόρων συγκριτικά πάντα με το μέγεθος των αιτούντων άσυλο, ενώ σε επίπεδο τοπικής αυτοδιοίκησης δεν υπάρχει κάποιο πρόγραμμα, σύμφωνα με τον αντίστοιχο συνεντευξιαζόμενο. Επομένως, το μεγαλύτερο βάρος το επωμίζονται και σε αυτή την περίπτωση οι ΜΚΟ, οι οποίες προσφέρουν δωρεάν νομικές συμβουλές, αλλά δεδομένου του όγκου των ανθρώπων πιέζονται. Ειδικά στην περίπτωση πολλών προσφύγων και των υψηλών παράβολων, τα οποία είναι αδύνατον να τα καλύψουν για κάθε έναν αιτών άσυλο.

Διαδικασία Ασύλου

- **2016-2019**

Οι πρόσφυγες με το που φτάνουν σε ελληνικό έδαφος (ισχύει έως σήμερα), γίνεται η πρώτη καταγραφή και έπειτα ακολουθεί μια πρόσκληση με ημερομηνία για να μεταβούν στον χώρο όπου θα γίνει η συνέντευξή τους. Τα παραπάνω γίνονται αυτόματα, χωρίς να χρειάζεται να κάνουν κάποια ενέργεια οι πρόσφυγες:

«Προ covid, μεταφέρονταν στο KYT, όπου γινόταν η καταγραφή τους από την αστυνομία, από την FRONTEX και από την Πρώτη Υποδοχή και η βούληση για την κατάθεση αιτήματος ασύλου. [...] Ακολουθεί η καταγραφή του αιτήματος ασύλου από την Ελληνική Υπηρεσία ασύλου, με τη βοήθεια της Ευρωπαϊκής Υπηρεσίας Υποστήριξης για το Άσυλο, το EASO. [...] Μετά παίρνουν ημερομηνία συνέντευξης, γίνεται η συνέντευξη και στη συνέχεια ο πρώτος βαθμός ολοκληρώνεται με την έκδοση και την επίδοση της απόφασης από το αρμόδιο ΠΓΑ στον αιτούντα. Από την στιγμή που επιδίδεται η πρωτοβάθμια απόφαση, έχει τελειώσει η διαδικασία σε αυτό το βαθμό. Σε περίπτωση που χορηγείται είτε καθεστώς προσφυγικό είτε επικουρικής προστασίας, θεωρητικά έχουν τελειώσει τα βήματα του αιτούντος, το οποίο είναι το καλό σενάριο.» (Νίκος, δικηγόρος).

Εν συνεχεία, από το Μάρτιο του 2016 η Τουρκία θεωρείται ασφαλής τρίτη χώρα, γεγονός που επιτρέπει την επιστροφή, αρχικά Σύριων προσφύγων. Αυτό είχε ως αποτέλεσμα να απορρίπτονται οι αιτήσεις ασύλου για την συντριπτική πλειοψηφία των προσφύγων που έφταναν στην Ελλάδα. Ωστόσο, χάρη στην αναγνώριση της ευαλωτότητας, η οποία δινόταν μέχρι και το 2019 πολύ εύκολα, οι Σύριοι εξαιρούνταν εν τέλει από την διαδικασία:

«Για πρώτη φορά, εφαρμόστηκε η έννοια της ασφαλούς τρίτης χώρας για τη Τουρκία, για όσους εισήλθαν στα νησιά από τις 20 Μαρτίου 2016. Αυτή η έννοια λέει ότι μπορεί να απορριφθεί η αίτηση ασύλου ενός πολίτη τρίτης χώρας ως «απαράδεκτη», δηλαδή χωρίς να εξετάσουν ποτέ τους λόγους για τους οποίους αυτός ο άνθρωπος εγκατέλειψε τη χώρα καταγωγής του και ζητάει άσυλο, γιατί είναι πρόσφυγας, γιατί έχει φόβο δίωξης αν επιστραφεί στη χώρα του. [...] Αυτό αρχικά αφορούσε κατά κόρον και αποκλειστικά τους Σύριους, δηλαδή το 98% των αιτήσεων των Σύριων, που είναι πρόσφυγες και οι οποίοι ήρθαν στην Ελλάδα μετά τις 20 Μαρτίου 2016, απορρίπτονταν ως απαράδεκτες επί της βάσης ότι η Τουρκία είναι ασφαλής για τους Σύριους πρόσφυγες. Με τον 4375 ξεπερνώταν αυτό το πρόβλημα, ας πούμε, λόγω της αναγνώρισής τους ως ευαλώτων. Έτσι, τους εξαιρούσαν από τη διαδικασία των συνόρων.» (Νίκος, δικηγόρος).

▪ 2019-Σήμερα

Το 2019 η κρατική πολιτική αρχίζει να γίνεται ακόμη πιο αποτρεπτική. Για πρώτη φορά εισήχθη ένας κατάλογος με ασφαλείς χώρες καταγωγής, κάτι που μπορούσε να

επιτρέψει την απόρριψη και άλλων αιτήσεων. Μεταξύ των χωρών αυτών και η Ινδία, το Μπαγκλαντές και το Πακιστάν. Η Ελλάδα, από την πλευρά της, αναγνώρισε την Τουρκία το 2021 ως ασφαλή τρίτη χώρα για κάποιες συγκεκριμένες εθνικότητες, πλην της Συρίας. Αυτό ουσιαστικά ήταν και το τέλος του ασύλου στην Ελλάδα:

«Η Ελλάδα το έκανε αυτό, χωρίς καμία αιτιολόγηση, τον Ιούνιο, μόνο για την Τουρκία, δηλαδή αναγνώρισε μόνο την Τουρκία ως ασφαλή τρίτη χώρα και για συγκεκριμένες εθνικότητες, οι οποίες συμπεριλαμβάνουν το 75-80% των αιτούντων άσυλο στην Ελλάδα. Αυτό σημαίνει ουσιαστικά ότι το άσυλο σταμάτησε στην Ελλάδα. [...] Πλέον, με τις τροποποιήσεις επί Νέας Δημοκρατίας, ουσιαστικά είναι αδύνατον να πάρει άσυλο. Ακόμα και αν είσαι υψηλού προσφυγικού προφίλ, δηλαδή κατάγεσαι από μια χώρα με υψηλά ποσοστά αναγνώρισης πανευρωπαϊκά, όπως είναι η Συρία, το Αφγανιστάν και η Σομαλία, υπάγεσαι στην ΚΥΑ για την Τουρκία που είναι ασφαλής τρίτη χώρα. Άρα, πρώτα πρέπει να ξεπεράσεις το σκόπελο του να αποδείξεις ότι η Τουρκία δεν είναι ασφαλής χώρα για σένα. Και δευτερευόντως, να ξαναπεράσεις μια συνέντευξη, να εξηγήσεις τους λόγους που έφυγες από τη χώρα σου. [...] Επομένως, μιλάμε εν τέλει τι μένει; Ένα ποσοστό 5% παίρνει άσυλο στην Ελλάδα, αν εφαρμοστεί η νομοθεσία. Έχω πάρα πολλές υποθέσεις που δεν καταλαβαίνω γιατί έχουν πάρει απορριπτική, άστο.» (Νίκος, δικηγόρος).

Μητρώο Δικηγόρων

Το Μητρώο Δικηγόρων αποτελεί τον μηχανισμό που έχει δημιουργήσει το ελληνικό κράτος στον οποίο μπορούν να απευθύνονται οι αιτούντες άσυλο προκειμένου να έχουν δωρεάν νομική συνδρομή. Ωστόσο, ο αριθμός των δικηγόρων είναι εξαιρετικά μικρός και καθίσταται ανθρωπίνως αδύνατον η νομική εκπροσώπηση όλων των αιτούντων άσυλο. Η Λέσβος, αυτή τη στιγμή, έχει μόνο 15 περίπου δικηγόρους για την εκπροσώπηση όλων των αιτούντων άσυλο, κάτι που αποδεικνύει την αδυναμία ή την συνειδητή επιλογή του κράτους για τη δημιουργία κολλήματος στους πρόσφυγες, ιδίως για τις διαδικασίες μετά την πρώτη απορριπτική αίτηση. Επιπλέον, η πρόσβαση και σε αυτή την πληροφορία είναι περιορισμένη. Συνεπώς, βλέπουμε άλλη μια κρατική υπηρεσία να υπολειτουργεί και, αν δεν υπήρχε στήριξη από τις ΜΚΟ, οι άνθρωποι θα βρίσκονταν σε νομικό κενό:

«Για το Μητρώο να σου πω ότι πάρα πολλά τα προβλήματα. Πλέον είναι πολύ μεγαλύτερος ο αριθμός των δικηγόρων. Στο ΠΓΑ Λέσβου είναι γύρω στους 14-

15, αλλά επειδή υπήρχαν πάρα πολλές ανάγκες στη Λέσβο τους τελευταίους μήνες, αναλαμβάναν δικηγόροι από άλλες περιοχές, από άλλα ΠΓΑ, για να καλυφθούν οι ανάγκες. Γιατί υπήρχε μια τρεμούρα να τελειώνουμε. Πολλά προβλήματα, και επί των πληρωμών και επί των διαδικασιών και τι χρόνο έχει ο δικηγόρος και πώς γίνονται οι συναντήσεις. [...] Άρα, κατά τη γνώμη μου, δεν κατοχυρώνουν το δικαίωμα σε αποτελεσματική προσφυγή.» (Νίκος, δικηγόρος).

Ώστόσο, ένα από τα πολύ σημαντικά προβλήματα που προκύπταν λόγω της έλλειψης επαρκούς αριθμού δικηγόρων από το Μητρώο, είναι πως οι πρόσφυγες δεν λάμβαναν καν απάντηση από την αρμόδια υπηρεσία και, κατ' επέκταση, στερούνταν στην πράξη του δικαιώματός τους για δωρεάν νομική συνδρομή:

«Έκαναν αίτημα, δεν τους απαντούσε ποτέ η Υπηρεσία Ασύλου γιατί δεν είχε δικηγόρο να διορίσει, δεν βγαίνουν αποφάσεις διορισμού δικηγόρου, περνούσε η προθεσμία για την άσκηση προσφυγής και, ενώ είχαν κάνει αίτημα για δωρεάν νομική συνδρομή, δεν τους δινόταν ποτέ και περνούσε η προθεσμία. Άρα στην πράξη, εκατοντάδες, μπορεί και χιλιάδες άνθρωποι, έχουν στερηθεί του δικαιώματός τους που ορίζεται στη νομοθεσία για δωρεάν νομική συνδρομή σε δεύτερο βαθμό.» (Νίκος, δικηγόρος).

Το κενό αυτό που αφήνει το ελληνικό κράτος έρχονται να το καλύψουν και σε αυτή την περίπτωση οι ΜΚΟ που δραστηριοποιούνται στο νησί. Μάλιστα, μια εκ των συνεντευξιαζόμενων υποστήριξε ότι οι ίδιοι οι κοινωνικοί λειτουργοί συμβουλεύουν τους πρόσφυγες να απευθυνθούν απευθείας στις ΜΚΟ και όχι στο Μητρώο, καθώς όπως προαναφέρθηκε ο αριθμός των δικηγόρων είναι μικρός και οι υπηρεσίες και ο χρόνος συνάντησης με τους πελάτες περιορισμένος. Έτσι, οι εργαζόμενοι δικηγόροι σε ΜΚΟ αναλαμβάνουν την δωρεάν εκπροσώπηση μέχρι και σε δεύτερο βαθμό (μετά και το πέρας της δεύτερης απορριπτικής). Στη συνέχεια, στο στάδιο του μεταγενέστερου¹³, λόγω του υψηλού κόστους των παράβολων, αυτό καθίσταται πολύ δύσκολο:

«Το πρόβλημα κυρίως αφορά την αίτηση ακύρωσης, δηλαδή μετά την δεύτερη απορριπτική απόφαση, για πολλές ΜΚΟ, γιατί τα παράβολα που απαιτούνται είναι αρκετά υψηλά, γύρω στα 1500€, πράγμα που σημαίνει ότι δεν υπάρχει

¹³ Νέα αίτηση ασύλου (η τελευταία), μετά και την δεύτερη απορριπτική, για να ανασταλεί η διαδικασία της απέλασης, μέχρις ότου βγει και η τελική αυτή απόφαση.

δυνατότητα να καλυφθούνε, ούτε από τους ίδιους τους αιτούντες άσυλο ούτε από τις ΜΚΟ. Άρα, δεν μπορούμε να μιλάμε για πλήρη κάλυψη των αναγκών.» (Νίκος, δικηγόρος).

«Τα τυπικά, τα πάνω πάνω, δεν υπάρχει ουσιαστική βοήθεια. Οι συμβουλές μας εμάς είναι αν θες δικηγόρο πήγαινε σε ΜΚΟ, να σε προετοιμάσει για την συνέντευξή σου. Τώρα να έχεις συνέντευξη σε μία ώρα και να δεις, να γνωριστείς με τον κρατικό λειτουργό και μετά να πάτε, δεν βοηθάει πολύ.» (Στέλλα, κοινωνική λειτουργός).

Συνεπώς, αυτό που γίνεται ξεκάθαρο και μέσα από την οπτική της νομικής εκπροσώπησης των προσφύγων, αλλά και από τα δύο προηγούμενα, είναι πως η κρατική πολιτική είναι ιδιαίτερα αποτρεπτική και σκληρή. Το ελληνικό κράτος επιλέγει να λειτουργεί αποτρεπτικά και παράλληλα δεν επιθυμεί να δημιουργήσει αξιοπρεπείς δομές φιλοξενίας για τους πρόσφυγες, ενώ οι διάφορες υπηρεσίες κοινωνικής πολιτικής υπολειτουργούν. Επιπλέον, αντίστοιχη απροθυμία υπάρχει και από μεγάλο τμήμα της τοπικής κοινωνίας, ενώ δεν υπάρχει και κάποιο οργανωμένο εθελοντικό κίνημα, πέρα από μεμονωμένες πρωτοβουλίες. Ως εκ τούτου, οποιοσδήποτε τύπος πλουραλισμού δεν μπορεί να ευδοκιμήσει. Το κοινωνικό κράτος οπισθοχωρεί σε τέτοιο βαθμό που, ουσιαστικά, δεν υπάρχει κάποιο πλουραλιστικό μείγμα, καθώς σχεδόν όλες τις υποχρεώσεις του τις αναλαμβάνουν οι διάφορες ΜΚΟ. Πρόκειται μάλλον για ένα τυχαίο συνονθύλευμα με σαθρά θεμέλια που δεν είναι εφικτό να αναπτυχθεί κάποιο πλουραλιστικό σχήμα.

ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑΤΑ

Στην προκείμενη διπλωματική εργασία μελετήθηκε το φαινόμενο του προνοιακού πλουραλισμού, μέσα από την ενδελεχή διερεύνηση της διαχείρισης του προσφυγικού ζητήματος στο νησί της Λέσβου. Η κεντρική υπόθεση εργασίας υποστηρίζει ότι η υποχώρηση του κράτους πρόνοιας από το πεδίο της κοινωνικής πολιτικής και η υποκατάστασή του από διευρυμένα σχήματα, όπου συμμετέχουν οργανώσεις του Τρίτου Τομέα, ή ακόμα και της ιδιωτικής οικονομίας, επιβεβαιώνεται από τον τρόπο που αντιμετωπίζεται η προσφυγική κρίση στη Λέσβο. Η πραγματοποίηση έρευνας πεδίου στο νησί της Λέσβου με 8 ημι-δομημένες συνεντεύξεις, καθώς και η επισκόπηση της αντίστοιχης βιβλιογραφίας για την στήριξη του θεωρητικού υπόβαθρου του κειμένου, επιλέχθηκαν προκειμένου να αποδειχθεί και να ελεγχθεί η παραπάνω υπόθεση εργασίας και τα ερευνητικά ερωτήματα που τη πλαισιώνουν. Πράγματι, μέσα από την έρευνα διακρίνεται η απόσυρση του κράτους και η άνθιση νέων μορφωμάτων προνοιακού πλουραλισμού στην κοινωνική πολιτική. Ωστόσο, αυτό το μεικτό σχήμα μοιάζει περισσότερο με ένα τυχαίο συνονθύλευμα κοινωνικών πρακτικών, παρά για σχεδιασμένο πλουραλισμό. Το πεδίο του προσφυγικού αποδεικνύει πως στην πράξη ο πλουραλισμός δεν μπορεί να ευδοκιμήσει.

Η εφαρμογή του προνοιακού πλουραλισμού στην κοινωνική πολιτική επιλέγεται με σκοπό να δικαιολογηθεί η αδύναμη λειτουργία του κράτους στην παροχή υπηρεσιών πρόνοιας. Έτσι, τις τελευταίες δεκαετίες προβάλλεται έντονα η προώθηση ανεπίσημων, μη κρατικών φορέων στην υλοποίηση της κοινωνική πολιτικής, αντικαθιστώντας με αυτόν τον τρόπο την εμπλοκή του κρατικού μηχανισμού σ' αυτήν. Κάτι αντίστοιχο επιχειρήθηκε να συμβεί και με τις υπηρεσίες κοινωνικής πολιτικής προς τους πρόσφυγες. Η έρευνα πεδίου στράφηκε γύρω από τρεις βασικούς άξονες, τις υπηρεσίες υγείας, εκπαίδευσης και τις νομικές υπηρεσίες. Τα αποτελέσματα της έρευνας δείχνουν την υπολειμματική λειτουργία του κράτους και στους τρεις άξονες και την αντικατάστασή του ουσιαστικά από τις ΜΚΟ.

Όσον αφορά τις υπηρεσίες υγείας προς τους πρόσφυγες, η συμβολή του κράτους περιορίζεται στην παρουσία του ΕΟΔΥ εντός του camp του Καρά Τεπέ, ο οποίος όμως υπολειπεται και καταλήγει να υποστηρίζεται από τις άλλες ιατρικές μη κυβερνητικές οργανώσεις που δραστηριοποιούνται εντός του χώρου κράτησης. Πέρα από αυτό, υπάρχει απροθυμία εξυπηρέτησης από πλευράς κράτους σε τέτοιο βαθμό που συχνά έκτακτα περιστατικά αδυνατούν να μεταφερθούν εγκαίρως σε νοσοκομεία της Αθήνας, θέτοντας έτσι τη ζωή τους σε κίνδυνο. Επίσης, υπάρχουν προβλήματα με το αντίστοιχο

ΑΜΚΑ των προσφύγων, το οποίο για μεγάλα χρονικά διαστήματα είναι ανενεργό (κλειδώνει), με συνέπεια να παραμένουν ανασφάλιστοι, τα παιδιά ανεμβολίαστα και η αγορά των φαρμάκων να είναι οικονομικά απρόσιτη. Σε όλα αυτά τα προβλήματα οι ΜΚΟ έχουν αναλάβει ρόλο ενδιάμεσου που προσπαθούν είτε να ασκήσουν πιέσεις στα νοσοκομεία είτε να καλύψουν μόνες τους το κόστος των λοιπών φαρμάκων.

Στην περίπτωση της εκπαίδευσης των προσφύγων, η απουσία του κράτους είναι ακόμη πιο εμφανής. Καταρχάς, οι ενήλικοι πρόσφυγες δεν έχουν δυνατότητα πρόσβασης σε κάποια δημόσια δομή εκπαίδευσης στη Λέσβο. Ως εκ τούτου, την εκπαίδευσή τους την αναλαμβάνουν εξ ολοκλήρου οι ΜΚΟ του νησιού. Αναφορικά τώρα με τους ανήλικους πρόσφυγες, η πρόσβασή τους στο δημόσιο αγαθό της εκπαίδευσης κρίνεται πάρα πολύ δύσκολη και λόγω της διαδικασίας και λόγω του υφιστάμενου ρατσισμού. Η ένταξη των προσφυγόπουλων στο δημόσιο σχολείο είναι ένα πρόβλημα. Φυσικά, μεγάλο μέρος της εκπαίδευσης και των ανήλικων προσφύγων, ίσως και το μεγαλύτερο, το επωμίζονται και πάλι οι ΜΚΟ. Η τοπική αυτοδιοίκηση, σε αντίθεση με τις υπηρεσίες υγείας που συνεργάζεται με τον ΕΟΔΥ, δεν εμπλέκεται καθόλου στον τομέα της εκπαίδευσης.

Η αναιμική παρουσία του κράτους εντοπίζεται και στο πεδίο των παρεχόμενων νομικών υπηρεσιών. Παρόλο που έχει δημιουργηθεί το Μητρώο Δικηγόρων από το κράτος για τη νομική εκπροσώπηση των αιτούντων άσυλο, αυτό αποτελείται από έναν πολύ μικρό αριθμό δικηγόρων συγκριτικά με το μέγεθος των αιτούντων άσυλο. Όπως είναι λογικό, η διαδικασία υπολειτουργεί, καθώς είναι ανθρωπίνως αδύνατο να εξυπηρετηθούν σωστά και όλοι οι αιτούντες, ενώ συχνά πολλοί έμειναν χωρίς νομική συνδρομή. Για τον λόγο αυτό, το βάρος πέφτει για ακόμη μια φορά στις ΜΚΟ και τους εργαζόμενους δικηγόρους τους στο νησί. Εκτός όμως από την νομική εκπροσώπηση, προβληματικό είναι και το γεγονός των ιδιαίτερα υψηλών παράβολων στο τελευταίο στάδιο της διαδικασίας, αφού οι απορριπτικές πριν από αυτό είναι δεδομένες. Συνέπεια αυτού είναι να μην μπορεί να καλυφθεί το κόστος για όλους τους αιτούντες άσυλο από τις ΜΚΟ, με αποτέλεσμα να κινδυνεύουν να μείνουν χωρίς νομική συνδρομή στο τελευταίο αυτό στάδιο που κρίνεται ως και το σημαντικότερο.

Επομένως, αυτό που βλέπουμε ξεκάθαρα μέσα από την έρευνα πεδίου είναι πως η όποια κοινωνική πολιτική έχει αναπτυχθεί ως τώρα για τους πρόσφυγες, επιτελείται από τις ΜΚΟ κυρίως, ενώ το κράτος έχει επιλέξει συνειδητά να απομακρυνθεί και να μετατοπίσει το βάρος των ευθυνών του σε μη κρατικούς φορείς, χωρίς μάλιστα να συνεργάζεται με αυτούς. Αυτό που ουσιαστικά συμβαίνει από την αρχή του

προσφυγικού έως σήμερα είναι να συντελούνται παράλληλες δράσεις που επιχειρούν την αντιμετώπιση έκτακτων αναγκών, χωρίς όμως να υπάρχει οργάνωση. Φυσικά, η μη παρέμβαση δεν είναι τυχαία, αλλά, όπως έχει προαναφερθεί, αποτελεί περισσότερο μια πολιτική επιλογή, στο πλαίσιο της αποτρεπτικής πολιτικής που έχει υιοθετηθεί, παρά ένα πλουραλιστικό σχήμα. Αν θα μπορούσαμε να χαρακτηρίσουμε κάπως αυτό το μόρφωμα που έχει αναπτυχθεί, θα ήταν ως «υπολειμματικός πλουραλισμός». Πρόκειται για ένα σχήμα ασταθές και αδύναμο, το οποίο είναι εν τέλει και αναποτελεσματικό.

Συνοψίζοντας, από τα παραπάνω προκύπτει ότι η κρατική πολιτική αναφορικά με τις ανάγκες των προσφύγων είναι αποτρεπτική και υπάρχει απροθυμία ουσιαστικής εμπλοκής και βελτίωσης των όρων διαβίωσης. Η κάλυψη των αναγκών γίνεται αποσπασματικά και κυρίως από μη κρατικούς φορείς. Παρότι φαίνεται να ακολουθείται το μοντέλο του προνοιακού πλουραλισμού, στην πράξη αυτό δεν μπορεί να λειτουργήσει, καθώς η έρευνα αποδεικνύει τόσο την απροθυμία του κράτους όσο και την απροθυμία της τοπικής κοινωνίας για την όποια συνεργασία και το ιδιαίτερα αφιλόξενο περιβάλλον που επικρατεί. Συνεπώς, η κοινωνική προστασία των προσφύγων παρέχεται σχεδόν κατ' αποκλειστικότητα από τις ΜΚΟ στη Λέσβο. Όμως, καθώς δεν πρόκειται για επίσημους φορείς της κοινωνικής πολιτικής, υπάρχουν αρκετές αδυναμίες και σαφώς τίθεται και το θέμα της οικονομικής επιβίωσής τους σε έναν βαθμό. Από τη στιγμή λοιπόν που βασικοί φορείς του μείγματος (κράτος και κοινωνία) του λεγόμενου προνοιακού πλουραλισμού δεν είναι πρόθυμοι να συνεργαστούν ή αφήνουν πολλά κενά (ΜΚΟ) λόγω δυσκολίας διαχείρισης του μεγάλου όγκου προσφύγων και των οικονομικών αναγκών που αυτός συνεπάγεται, δεν μπορεί να γίνεται λόγος για προνοιακό πλουραλισμό. Το προσφυγικό δεν είναι ο μόνος χώρος που συντελείται αυτό, αλλά αποτελεί ένα τρανταχτό παράδειγμα του σύγχρονου κοινωνικού κράτος και της μορφής που έχει λάβει η κοινωνική πολιτική εν γένει στην Ελλάδα. Πρόκειται για ένα ψευδές μείγμα κοινωνικής πρόνοιας που προβάλλεται λόγω της απορρύθμισης στο πεδίο της κοινωνικής προστασίας, το οποίο δεν μπορεί να ευδοκιμήσει.

ΠΗΓΕΣ – ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

Ελληνόγλωσση:

Ανάγνου, Μ. (2020). *Ακυβέρνητες Ροές: Πολιτικές διαχείρισης προσφυγικής/μεταναστευτικής κρίσης*. Αθήνα: Παπαζήσης.

Ανθόπουλος, Θ. Χ. (2000). *Εθελοντισμός: Αλληλεγγύη και Δημοκρατία – Η Εθελοντική Δράση στην Συνταγματική Προοπτική*. Αθήνα: Οξύ.

Αφουξενίδης, Α. (2018). Ο Ρόλος της Κοινωνίας: Κοινωνία Πολιτών και Εθελοντισμός στην Παροχή Κοινωνικής Φροντίδας και Κοινωνικής Προστασίας. Στο Θ. Σακελλαρόπουλος, Χ. Οικονόμου, Χ. Σκαμνάκης & Μ. Αγγελάκη (επιμ.), *Κοινωνική Πολιτική* (σ. 567-579). Αθήνα: Διόνικος.

Βενιέρης, Δ. (2015). *Κοινωνική Πολιτική: Έννοιες & Σχέσεις*. Αθήνα: Τόπος.

Γετίμης, Π. & Γράβαρης Δ. (1993) (επιμ.). *Κοινωνικό Κράτος και Κοινωνική Πολιτική*. Αθήνα: Θεμέλιο.

Γκίντενς, Α. (2002). *Ο Τρίτος Δρόμος: Η Ανανέωση της Σοσιαλδημοκρατίας* (μτφρ. Ανδρέας Τάκης), β' έκδοση. Αθήνα: Πόλις. (Το πρωτότυπο έργο εκδόθηκε το 1998).

Γράβαρης, Δ. (2018α). Δημοκρατία και κοινωνική πολιτική στα χρόνια της κρίσης – ένας σύντομος (;) πολιτικο-οικονομικός κύκλος. Στο Κ. Δημουλάς & Γ. Κουζής (επιμ.), *Κρίση και Κοινωνική Πολιτική: Αδιέξοδα και Λύσεις*, (σ. 87-102). Αθήνα: Τόπος.

Γράβαρης, Δ. (2018β). Δύο Ιστορικές Μορφές Κοινωνικού Κράτους. Στο Θ. Σακελλαρόπουλος, Χ. Οικονόμου, Χ. Σκαμνάκης & Μ. Αγγελάκη (επιμ.), *Κοινωνική Πολιτική* (σ. 79-90). Αθήνα: Διόνικος.

Δέμελη, Π. Τ. (2012). Σχετικά με τη προστασία των ασυνόδευτων ανηλίκων προσφύγων: Η γέννηση του Κέντρου Φιλοξενίας Ασυνόδευτων Ανηλίκων «Villa Azadi» στη Λέσβο. Στο Σ. Τρουμπέτα (επιμ.), *Το προσφυγικό και μεταναστευτικό ζήτημα: Διαβάσεις και μελέτες συνόρων*, (σ. 243-274). Αθήνα: Παπαζήσης.

Δημουλάς, Κ. & Κουζής, Γ. (2018) (επιμ.). *Κρίση και Κοινωνική Πολιτική: Αδιέξοδα και Λύσεις*. Αθήνα: Τόπος.

Δούκα, Μ. (2018). Πολιτικές Κοινωνικής Πρόνοιας. Στο Θ. Σακελλαρόπουλος, Χ. Οικονόμου, Χ. Σκαμνάκης & Μ. Αγγελάκη (επιμ.), *Κοινωνική Πολιτική* (σ. 273-286). Αθήνα: Διόνικος.

Esping-Andersen, G. (2006). Αναζητώντας την καλή κοινωνία, ακόμα μια φορά; Στο G. Esping-Andersen, D. Gallie, A. Hemerijck & J. Myles (eds.), *Γιατί χρειαζόμαστε ένα Νέο Κοινωνικό Κράτος* (επιμ. μτφρ. Χ. Οικονόμου) (σ. 41-74). Αθήνα: Διόνικος. (Το πρωτότυπο έργο εκδόθηκε το 2002).

Ζαμπαρούκου, Σ. & Κούση Μ. (2014) (επιμ.). *Κοινωνικές Όψεις της Κρίσης στην Ελλάδα*. Αθήνα: Πεδίο.

Κονιόρδος, Σ. (2014). Οικονομική Κρίση και Κοινωνική Κρίση Εμπιστοσύνης. Στο Σ. Ζαμπαρούκου & Μ. Κούση (επιμ.), *Κοινωνικές Όψεις της Κρίσης στην Ελλάδα* (σ. 69-99). Αθήνα: Πεδίο.

Κοντιάδης, Ξ. (2006). *Δημοκρατία, Κοινωνικό Κράτος και Σύνταγμα: Η Ύστερη Νεωτερικότητα*. Αθήνα: Παπαζήσης.

Κουραχάνης, Ν. (2016). Το Μίγμα Ευημερίας στις Πολιτικές Αντιμετώπισης της Έλλειψης Στέγης στην Ελλάδα και οι Ευρύτερες Συνδηλώσεις του. *Κοινωνική Πολιτική*, 5, 64-79.

Κουραχάνης, Ν. (2019α). *Πολιτικές Στέγασης Προσφύγων: Προς την κοινωνική ενσωμάτωση ή την προνοιακή εξάρτηση*; Αθήνα: Τόπος.

Κουραχάνης, Ν. (2019β). *Κατοικία και Κοινωνία: Προβλήματα, Πολιτικές και Κινήματα*. Αθήνα: Διόνικος.

Κωτσονόπουλος, Λ. (2016). *Η Χαμένη Συναίνεση: Κοινωνικό Κράτος, Καπιταλισμός, Δημοκρατία*. Αθήνα: Ίδρυμα Σάκη Καράγιωργα.

Λαλιώτη, Β. (2018). *Όψεις Συγκριτικής Κοινωνικής Πολιτικής*. Αθήνα: Τόπος.

Μοσκόφ, Η. (2004). *Πολιτική Κουλτούρα και Κοινωνία των Πολιτών την Εποχή της Παγκοσμιοποίησης*. Αθήνα: ΙΣΤΑΜΕ.

Ξυπολυτάς, Ν. (2018). Πολιτικές για τους Πρόσφυγες. Στο Θ. Σακελλαρόπουλος, Χ. Οικονόμου, Χ. Σκαμνάκης & Μ. Αγγελάκη (επιμ.), *Κοινωνική Πολιτική* (σ. 405-417). Αθήνα: Διόνικος.

Ξυπολυτάς, Ν. (2019). *Πρόσφυγες στη Μόρια: Οι Συνέπειες μιας Αποτρεπτικής Μεταναστευτικής Πολιτικής*. Αθήνα: Διόνικος.

Παπαδόπουλος, Θ. & Ρουμπάκης, Α. (2014). Ο Οικογενειοκρατικός Προνοιακός Καπιταλισμός. Στο Στο Σ. Ζαμπάρλουκου & Μ. Κούση (επιμ.), *Κοινωνικές Όψεις της Κρίσης στην Ελλάδα* (σ. 273-304). Αθήνα: Πεδίο.

Παπαθεοδώρου, Χ. (2018). Φτώχεια και λιτότητα στην Ελλάδα της κρίσης: Η ενδυνάμωση του νεοφιλελευθερισμού και η συρρίκνωση του συστήματος κοινωνικής προστασίας. Στο Κ. Δημουλάς & Γ. Κουζής (επιμ.), *Κρίση και Κοινωνική Πολιτική: Αδιέξοδα και Λύσεις* (σ. 45-65). Αθήνα: Τόπος.

Πετμεζίδου, Μ. (2014). Από τη «χρυσή εποχή» στην εποχή της κρίσης (πρόλογος στη Β' έκδοση). Στο G. Esping-Andersen, *Οι Τρεις Κόσμοι του Καπιταλισμού της Ενημερίας* (σ. 9-55). Αθήνα: Τόπος.

Πετμεζίδου, Μ. (2018). Τα ευρωπαϊκά κοινωνικά κράτη μετά τη μεγάλη ύφεση. Στο Κ. Δημουλάς & Γ. Κουζής (επιμ.), *Κρίση και Κοινωνική Πολιτική: Αδιέξοδα και Λύσεις* (σ. 21-43). Αθήνα: Τόπος.

Πετράκη, Μ. (2017). *Προκλήσεις Ανάπτυξης του Τοπικού Κοινωνικού Κράτους την Περίοδο της Κρίσης*. Αθήνα: Παπαζήσης.

Πολυζωίδης, Π. (2019α). *Κοινωνική Πολιτική: Κράτος, Αγορά και Μη Κερδοσκοπικός Τομέας*. Κομοτηνή: Μπρούμα.

Πολυζωίδης, Π. (2019β). *Κοινωνική Φροντίδα στην Ελλάδα: Ο Ρόλος των Μη Κυβερνητικών Οργανώσεων* (β' έκδοση). Κομοτηνή: Μπρούμα.

Ρομπόλης, Σ. (2012). *Οικονομική Κρίση και Κοινωνικό Κράτος: Από το Κράτος Πρόνοιας στο Κράτος Φιλανθρωπίας*. Θεσσαλονίκη: Επίκεντρο.

Σακελλαρόπουλος, Θ. (1999). Αναζητώντας το Νέο Κοινωνικό Κράτος. Στο Θ. Σακελλαρόπουλος (επιμ.), *Η Μεταρρύθμιση του Κοινωνικού Κράτους* (σ. 23-67), Α' Τόμος. Αθήνα: Κριτική.

- Σακελλαρόπουλος, Θ. (2011). *Ζητήματα Κοινωνικής Πολιτικής*. Αθήνα: Διόνικος.
- Σακελλαρόπουλος, Θ. (2018). Κοινωνικό Κράτος και Κοινωνική Πολιτική σε Ιστορική Προοπτική. Στο Θ. Σακελλαρόπουλος, Χ. Οικονόμου, Χ. Σκαμνάκης & Μ. Αγγελάκη (επιμ.), *Κοινωνική Πολιτική* (σ. 21-58). Αθήνα: Διόνικος.
- Σκαμνάκης, Χ. (2010). Η συμμετοχή του ενδιαμέσου χώρου στο μείγμα δημόσιου – ιδιωτικού. Θεωρητικά ζητήματα και προβληματισμός. Στο Μ. Πετμεξίδου & Χ. Παπαθεοδώρου (επιμ.), *Κοινωνική Μεταρρύθμιση και Αλλαγές στο Μείγμα «Δημόσιου»-«Ιδιωτικού» στο Πεδίο της Κοινωνικής Πολιτικής* (σ. 528-545). Αθήνα: Ελληνικά Γράμματα.
- Σκαμνάκης, Χ. (2020). *Η Κοινωνική Πολιτική στην Αυτοδιοίκηση*. Αθήνα: Διόνικος.
- Spricker, P. (2004). *Το Κράτος Πρόνοιας: μια γενική θεωρία*. Αθήνα: Διόνικος.
- Σπυροπούλου, Γ. & Χριστόπουλος, Δ. (2016). *Προσφυγικό: «Θα τα καταφέρουμε»;* Ένας απολογισμός διαχείρισης και προτάσεις διεξόδου. Αθήνα: Παπαζήση.
- Σταθόπουλος, Π. (1996). *Κοινωνική Πρόνοια: Μια Γενική Θεώρηση*. Αθήνα: Έλλην.
- Σταθόπουλος, Π. (2015). *Κοινωνική Προστασία, Κοινωνική Πρόνοια, Πολιτικές και Προγράμματα*. Αθήνα: Παπαζήση.
- Στασινοπούλου, Ο. Β. (1993). Αναδιάρθρωση των Προσωπικών Κοινωνικών Υπηρεσιών. Η Επικαιρότητα της Ανεπίσημης Φροντίδας και οι Σύγχρονες Διαπλοκές. Στο Π. Γετίμης & Δ. Γράβαρης (επιμ.), *Κοινωνικό Κράτος και Κοινωνική Πολιτική*, (σ. 271-311). Αθήνα: Θεμέλιο.
- Στασινοπούλου, Ο. Β. (2002). *Ζητήματα Σύγχρονης Κοινωνικής Πολιτικής. Από το Κράτος Πρόνοιας στο «Νέο» Προνοιακό Πλουραλισμό. Φροντίδα και Γήρανση – Η Σύγχρονη Πλουραλιστική Πρόκληση*. Αθήνα: Gutenberg.
- Στασινοπούλου, Ο. Β. (2006). *Κράτος Πρόνοιας: Ιστορική Εξέλιξη – Σύγχρονες Θεωρητικές Προσεγγίσεις*. Αθήνα: Gutenberg.
- Στραβοσκούφης, Α. (2004). *Ο Ρόλος των Μη Κυβερνητικών Οργανισμών στη Διαδικασία της Διαρκούς Ανάπτυξης* (Διδακτορική διατριβή). Αθήνα: Πάντειο Πανεπιστήμιο.

Φερώνας, Α. (2019). *Κοινωνικός Αποκλεισμός και Κοινωνική Αλληλεγγύη στην Ελλάδα της Κρίσης*. Αθήνα: Διόνικος.

Χριστόπουλος, Δ. (2020). *Αν Το Προσφυγικό Ήταν Πρόβλημα, Θα Είχε Λύση*. Αθήνα: Πόλις.

Ξενόγλωσση:

Afouxenidis, A., Petrou, M., Kandyliis, G., Tramountanis, A. & Giannaki, D. (2017). Dealing with a Humanitarian Crisis: Refugees on the Eastern EU Border of the Island of Lesbos. *Journal of Applied Security Research, Volume 12, (1)*, 7-39. Doi: <https://doi.org/10.1080/19361610.2017.1228023>.

Bagavos, Ch. & Kourachanis, N. (2021). Civil Society Organizations and Labour Market Integration for Refugees and Asylum Seekers in Greece. *Voluntas*. Doi: <https://doi.org/10.1007/s11266-021-00333-x>.

Evers, A. (1995). Part of the welfare mix: The third sector as an intermediate area. *Voluntas, 6 (2)*, 159-182. Doi: <https://doi.org/10.1007/BF02353995>.

Evers, A. & Laville, J. L. (2004). Defining the third sector in Europe. In A., Evers & J. L., Laville (eds), *The Third Sector in Europe*, pp. 11-42. UK: Edward Elgar Pub.

Hatch, M. T. (1991). Corporatism, Pluralism and Post-industrial Politics: Nuclear Energy Policy in West Germany. *West European Politics, 14: 1*, 73-97. Doi: [10.1080/01402389108424833](https://doi.org/10.1080/01402389108424833).

Johnson, N. (1998). *Mixed Economies of Welfare: A Comparative Perspective*. London, New York: Prentice Hall Europe.

Kemshall, H. (2002). *Risk, social policy and welfare*. Buckingham: Open University.

Kendall, J. & Knapp, M. (2000). The third sector and welfare state modernization: Inputs, activities and comparative performance. *Civil Society Working Paper 14*.

Kourachanis, N. (2021). Housing and Social Policies for Unaccompanied Refugee Minors in Greece. *Journal of Immigrant & Refugee Studies*, 1-14. Doi: <https://doi.org/10.1080/15562948.2021.1876966>.

Marshall, T. H. (1965). *Social Policy*. London: Hutchinson.

Martens, K. (2002). Mission Impossible? Defining Nongovernmental Organizations. *Voluntas*,13, 271-285. Doi: <https://doi.org/10.1023/A:1020341526691>.

Mishra, R. (1984). *The Welfare State in Crisis: Social Thought and Social Change*. Brighton: Wheatsheaf Books.

UNHCR (2016). More than one million refugees travel to Greece since 2015.

Ιστοσελίδες:

https://www.unhcr.org/gr/wp-content/uploads/sites/10/2018/10/Islands_june.pdf (τελευταία πρόσβαση: 12/12/2021).

https://www.ohchr.org/EN/UDHR/Documents/UDHR_Translations/grk.pdf
(τελευταία πρόσβαση: 22/01/22).

<https://www.minedu.gov.gr/publications/docs2016/%CE%96%CE%95%CE%A0.pdf>
(τελευταία πρόσβαση: 23/01/22).

<https://thesocialist.gr/wp-content/uploads/2020/09/%CE%91%CE%9D%CE%91%CE%9A%CE%9F%CE%99%CE%9D%CE%A9%CE%A3%CE%97-%CE%A0%CE%91%CE%9D%CE%95%CE%9B%CE%9B%CE%97%CE%9D%CE%99%CE%9F%CE%A5-%CE%A3%CE%A5%CE%9B%CE%9B%CE%9F%CE%93%CE%9F%CE%A5-%CE%A5%CE%A0%CE%91%CE%9B%CE%9B%CE%97%CE%9B%CE%A9%CE%9D-%CE%A5%CE%A0%CE%A5%CE%A4-%CE%93%CE%99%CE%91-%CE%A4%CE%91-%CE%98%CE%9B%CE%99%CE%92%CE%95%CE%A1%CE%91-%CE%93%CE%95%CE%93%CE%9F%CE%9D%CE%9F%CE%A4%CE%91-%CE%A4%CE%97%CE%A3-11.9.2020-%CE%97-%CE%98%CE%95%CE%A3%CE%97-%CE%A4%CE%9F%CE%A5-%CE%A3%CE%A5%CE%9B%CE%9B%CE%9F%CE%93%CE%9F%CE%A5-1.pdf> (τελευταία πρόσβαση: 01/02/22).

https://www.efsyn.gr/ellada/koinonia/261103_moria-hroniko-toy-teloys-mias-kolasis

(τελευταία πρόσβαση: 09/02/22).

[https://www.amna.gr/ota/article/424464/Megales-sugkentroseis-diamarturias-se-](https://www.amna.gr/ota/article/424464/Megales-sugkentroseis-diamarturias-se-Mutilini--Chio--Samo-kai-Lero-gia-to-prosfugiko-metanasteutikorn)

[Mutilini--Chio--Samo-kai-Lero-gia-to-prosfugiko-metanasteutikorn](https://www.amna.gr/ota/article/424464/Megales-sugkentroseis-diamarturias-se-Mutilini--Chio--Samo-kai-Lero-gia-to-prosfugiko-metanasteutikorn)

(τελευταία

πρόσβαση: 24/02/22).

ΠΑΡΑΡΤΗΜΑ

ΟΔΗΓΟΣ ΣΥΝΕΝΤΕΥΞΗΣ

I. Αυτοδιοίκηση (Περιφέρεια/Δήμος):

- i. Πριν φτάσουμε στο σήμερα, θα ήθελα να μου πείτε λίγα λόγια για το υφιστάμενο πλαίσιο όταν ξέσπασε η προσφυγική κρίση. Τι συνέβαινε κατά τα πρώτα χρόνια άφιξης των προσφύγων στο νησί της Λέσβου; Ποιές ήταν οι προσφερόμενες υπηρεσίες εκείνη την περίοδο;
- ii. Ποιος ο ρόλος της/του Περιφέρειας/Δήμου; Υπήρξαν προγράμματα υποστήριξης των προσφύγων; Και αν ναι, ποια τα σημαντικότερα εξ αυτών;
- iii. Ποιες πιστεύετε ότι είναι οι αδυναμίες της αυτοδιοίκησης στο προσφυγικό πεδίο;
- iv. Ποιες ήταν οι σημαντικότερες προκλήσεις/προβλήματα που κλήθηκε να αντιμετωπίσει το νησί και οι κάτοικοι της Λέσβου τα πρώτα χρόνια;
- v. Υπήρξε συνεργασία της/του Περιφέρειας/Δήμου με άλλους φορείς όπως οι ΜΚΟ; Σε ποιους τομείς; Σήμερα, συνεχίζει να υφίσταται συνεργασία;
- vi. Ποια είναι η κατάσταση που επικρατεί σήμερα στο νησί; Πού φιλοξενούνται οι πρόσφυγες μετά το κλείσιμο της Μόριας; Ποιες οι προσφερόμενες υπηρεσίες;
- vii. Όσον αφορά την υγεία, την εκπαίδευση και τις νομικές υπηρεσίες, υπάρχει εμπλοκή Περιφέρειας/Δήμου; Με ποιον τρόπο;
- viii. Ποιες θεωρείτε ότι είναι οι σημαντικότερες ανάγκες που έχουν οι πρόσφυγες; Η Περιφέρεια και ο Δήμος είναι σε θέση να τις ικανοποιήσουν;
- ix. Κατά την γνώμη σας, τι πρέπει να γίνει προκειμένου να αντιμετωπιστεί το πρόβλημα; Ποια είναι η θέση της Περιφέρειας και του Δήμου;

II. ΜΚΟ:

- i. Πριν φτάσουμε στο σήμερα, θα ήθελα να μου πείτε λίγα λόγια για το υφιστάμενο πλαίσιο όταν ξέσπασε η προσφυγική κρίση. Τι συνέβαινε κατά τα πρώτα χρόνια άφιξης των προσφύγων στο νησί της Λέσβου; Ποιές ήταν οι προσφερόμενες υπηρεσίες εκείνη την περίοδο;
- ii. Οι υπηρεσίες κοινωνικής πολιτικής (όπως υγεία, εκπαίδευση και νομικές υπηρεσίες) εκείνη την περίοδο προέρχονταν από κρατικούς φορείς ή από άλλες

οργανώσεις; Υπήρξε στήριξη/συνεργασία με το κεντρικό κράτος ή το βάρος της φροντίδας το ανέλαβαν ομάδες εθελοντών και οι ΜΚΟ;

- iii. Τι συμβαίνει σήμερα στο πεδίο; Πού διαβιούν οι πρόσφυγες στο νησί και ποιές είναι οι παρεχόμενες υπηρεσίες; Ποιες οι συνθήκες διαβίωσής τους; Ποιος ο ρόλος των κρατικών φορέων και ποιος των ΜΚΟ;
- iv. Θα ήθελα να μου πείτε τι συμβαίνει τον τελευταίο χρόνο με την πανδημία; Έχουν ενταθεί τα προβλήματα; Θα μπορούσαμε να πούμε ότι ο περαιτέρω εγκλεισμός και περιορισμός των δικαιωμάτων των προσφύγων, με αφορμή τον Covid-19, αποτελεί μία «λύση» για το προσφυγικό από πλευράς πολιτείας και τοπικής αυτοδιοίκησης;

III. ΕΚΠΑΙΔΕΥΣΗ

- i. Υπάρχει δυνατότητα πρόσβασης των προσφύγων και των ανήλικων παιδιών τους στο αγαθό της εκπαίδευσης; Ποιες είναι οι απαραίτητες προϋποθέσεις (π.χ. έγγραφα);
- ii. Οι Δομές Υποδοχής για την Εκπαίδευση των Προσφύγων (ΔΥΕΠ) λειτουργούν στην Λέσβο; Πιστεύετε ότι είναι επαρκείς; Ποιες θεωρείτε ότι είναι οι σημαντικότερες αδυναμίες;
- iii. Ποια είναι η εκπαιδευτική προσφορά της οργάνωσής σας; Ποιες εκπαιδευτικές δράσεις αναπτύσσετε; Πιστεύετε έχουν θετικό αντίκτυπο για την ανάπτυξη της προσωπικότητας των παιδιών αυτών και την κοινωνικοποίησή τους;
- iv. Εάν έχετε εικόνα, πώς αντιδρά η τοπική κοινότητα του νησιού απέναντι στην εκπαίδευση των παιδιών των προσφύγων; Θέλουν τα παιδιά στα δημόσια σχολεία ή υπάρχουν αντιδράσεις; Και ποια είναι η επίσημη πολιτική στάση των τοπικών αρχών απέναντι στις αντιδράσεις;
- v. Ποιες θεωρείτε ότι είναι οι σημαντικότερες εκπαιδευτικές ανάγκες και ποια τα προβλήματα;
- vi. Κατά την άποψή σας, υπάρχουν λύσεις; Πείτε μου μερικές επιγραμματικά.

IV. ΥΓΕΙΑ

- i. Οι υγειονομικές συνθήκες στις οποίες διαβιούν οι πρόσφυγες έχουν εμφανή επίδραση στην υγεία τους (σωματική και ψυχική);

- ii. Υπάρχει δυνατότητα πρόσβασης των προσφύγων στο αγαθό της υγείας; Πόσο εύκολη είναι η πρόσβασή τους στην πρωτοβάθμια αλλά και δευτεροβάθμια υγεία; Ποια τα εμπόδια;
- iii. Τι συμβαίνει σήμερα με το ζήτημα της κατάργησης του ΑΜΚΑ; Ποια είναι η επίσημη πολιτική στάση;
- iv. Ποια είναι η κατάσταση που επικρατεί σήμερα στο Νοσοκομείο της Μυτιλήνης;
- v. Υπάρχει άρνηση από κάποιους γιατρούς να προσφέρουν υπηρεσίες ιατρικής φροντίδας στους πρόσφυγες; Δίνεται προτεραιότητα σε επείγοντα περιστατικά που αφορούν πρόσφυγες ή υφίστανται διακρίσεις ως προς το πρόσωπό τους;
- vi. Οι δαπάνες για τη νοσηλεία των προσφύγων καλύπτονται από κρατικούς φορείς ή από τις οργανώσεις;
- vii. Εσείς, ως οργάνωση, ποιες υπηρεσίες προσφέρετε;
- viii. Επιγραμματικά, ποια θεωρείτε ότι είναι τα σημαντικότερα προβλήματα που αντιμετωπίζουν αυτή τη στιγμή οι πρόσφυγες σε επίπεδο ιατροφαρμακευτικής περίθαλψης και τι μπορεί να συμβεί, κατά τη γνώμη σας, ώστε να ξεπεραστούν αυτά τα εμπόδια;

V. ΝΟΜΙΚΕΣ ΥΠΗΡΕΣΙΕΣ

- i. Όσον αφορά τη νομική εκπροσώπηση των προσφύγων, συνήθως παρέχεται από κρατικούς φορείς ή από μη-κυβερνητικές οργανώσεις; Υπάρχει πλήρης απουσία του ελληνικού κράτους;
- ii. Ποιος αναλαμβάνει το κόστος των παρεχόμενων υπηρεσιών;
- iii. Τι συμβαίνει ακριβώς με τις αιτήσεις ασύλου και όλη τη σχετική διαδικασία;
- iv. Θα υποστηρίζατε ότι οι καθυστερήσεις ως προς την εξέταση των αιτήσεων ασύλου αποσκοπεί στην «οικειοθελή» επιστροφή των προσφύγων και τον επαναπατρισμό τους;
- v. Σε περίπτωση απόρριψης της αίτησης, ποια η διαδικασία που ακολουθείται; Συναντώνται περιπτώσεις άδικης απόρριψης;
- vi. Εσείς, ως οργάνωση, τι υπηρεσίες προσφέρετε στους πρόσφυγες; Υπήρξε ποτέ συνεργασία με το κεντρικό κράτος;
- vii. Τι πιστεύετε ότι πρέπει να γίνει προκειμένου να επισπευσθεί η διαδικασία εξέτασης των αιτήσεων ασύλου;